

OBSAH

<i>Ján Oravec</i> : Nové druhotné predložky v odbornom štýle	257
<i>D. S. Lotte</i> : Základy tvorby vedecké technické terminológie	271
<i>Vincent Blanár</i> : K príprave súpisu slovenskej onomastickej terminológie	278
<i>František Pišek</i> : K vývoji a dnešnému stavu technického, zejména hutnického názvoslovia	283
<i>Jarmila Pikorová-Bartáková</i> : Na okraj genetickej terminológie	288

Diskusie

<i>Štefan Peciar</i> : Slovenistika, slovacistika, slovakistika; slovenikum, slovákum, slovacikum	295
<i>Ladislav Dvonč</i> : K používaniu termínov prirodzený a gramatický rod	300

Zprávy a posudky

<i>Alexander Petrovský</i> : Snahy o normalizáciu českého železničného názvoslovia v minulosti a súčasnosti	306
<i>László Grétsy</i> : Výskum odborného jazyka v Maďarsku	315
<i>Ivan Masár</i> : Slovenské polygrafické názvoslovia	319

ČESKOSLOVENSKÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS
orgán Československej ústrednej terminologickej komisie
pri Prezídii ČSAV

ROČNÍK I – 1962 – ČÍSLO 5

Vydáva

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V BRATISLAVE

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký, C. Sc.

Výkonný redaktor Ivan Masár

Redakčná rada: člen korešpondent ČSAV Jaromír Bělič, dr. Ján Horecký, C. Sc., doc. dr. Milan Jelínek, C. Sc., prof. dr. Eugen Jóna, dr. Jaroslav Kuchař, Ivan Masár, dr. Štefan Peciar

Redaktor časopisu Andrej Keder. Technický redaktor Vladimír Štefanovič. Redakcia: Bratislava, Klemensova 27. Vychádza raz za dva mesiace. Ročné predplatné Kčs 24,-. Jednotlivé číslo Kčs 4,-. Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma Poštový novinový úrad – ústredná administrácia PNS, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje Poštový novinový úrad – vývoz tlače, Praha 1, Jindřišská ul. 14. Rukopis zadaný v júli 1962, vytlačený v septembri 1962. Vytlačili Polygrafické závody, n. p., závod 2, Bratislava. Povolené rozhodnutím SNR č. 28204/61. — K-20*21202

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962
Kčs 4,-

NOVÉ DRUHOTNÉ PREDLOŽKY V ODBORNOM ŠTÝLE

Ján Oravec

O druhotných predložkách v jazyku odborných diel už pri-
niesol článok časopis *Slovenské odborné názvoslovie*.¹ Pokla-
dáme za potrebné rozobrať túto otázku ešte raz na širšom
materiáli, lebo si to pre svoj význam v odbornom štýle zaslu-
huje.² Hneď na začiatku treba uviesť, že k druhotným predlož-
kám nepatria iba „ustrnuté tvary podstatných mien, ktoré
nemôžu stáť samostatne“. To by bola úzka definícia, pretože
k druhotným predložkám sa zaradili aj isté príslovky (napr.
blízko, mimo, včítane, vrátane, rovno, hore, zdola...). Okrem
toho úlohu predložiek môžu zastupovať aj tvary podstatných
mien (holé i predložkové pády) a slovíes (nespojité prechod-
níky), ktoré však pritom ešte celkom nestratili slovnodruhovú
povahu substantív, resp. slovíes. Autorke citovaného článku
vlastne išlo len o tieto prípady, lebo staršie druhotné pred-
ložky (napr. *miesto, konča, napriek, naprieč, neďaleko, nižšie,
okolo, podľa, voči, vyše* a i.) vôbec nespomína. V článku chý-
bajú i bežné nové predložky, napr. predložky *vďaka, vinou,
zásluhou, v protiklade k a i.*

Širší je aj okruh takých prípadov, ktoré autorka sama po-
kladá za predložky. Napríklad ak sú predložkami výrazy *vo
forme, v podobe*, tak sú predložkami aj výrazy *v úlohe, v role*,

¹ O. Kajanová, *Druhотné predložky v jazyku odborných diel*, Slo-
venské odborné názvoslovie IX, 1961, 4, 97–104.

² Doklady uvádzame z týchto diel: Kneppo, *Teória vzduchového
transformátora* (v texte uvádzame len Kneppo); Müller, *Vitamíny v živo-
číšnej výrobe* (Müller); Košta, *Zmluvné vzťahy v družstevnom poľno-
hospodárstve* (Košta); Čársky a kol., *Aktuality v traumatológii* (Trau-
matológia); Vávra, *Úvod do energetiky* (Vávra); *Vedecké práce
Výskumného ústavu lesného hospodárstva v Banskej Štiavnici* (Les.);
Psychologické štúdie II (Psych.). Okrem toho svoje vývody opierame
o excerpciu z diel: Ilkovič, *Fyzika*; Luby, *Základy súkromného práva*;
Bakala, *Právna príručka*; A. Matuška, *Od včerajška k dnešku*. Pri-
zerali sme i na materiál dodaný O. Kajanovou: Andrusov, *Geológia
čs. Karpát I*; Gosiorovský, *Dejiny slovenského robotníckeho hnutia*;
Praktikum propedeutiky vnútorného lekárstva; Matoušek, *Štátne právo
ČSR*. Celá táto excerpčia patrí Ústavu slovenského jazyka SAV.

vo funkcii, lenže sa používajú viac so životnými menami. S výrazom *v podmienkach* (napr. *v podmienkach kapitalizmu*) je rovnocenný výraz *v stave* (napr. *v stave únavy*), s výrazom *na znamenie* je rovnocenný výraz *na znak*, s výrazmi *v oblasti*, *z oblasti* sú rovnocenné výrazy *v okruhu*, *z okruhu*. Podobného druhu sú aj výrazy *v kruhu* (*v kruhu známych, priateľov . . .*), *vo veci*, *v záležitosti* (napr. *vo veci vášho postupu*), *v mene*, *z titulu* (napr. *z titulu predaja*) a mnohé iné.

Spomenutie zasluhujú i početné cudzie výrazy, ktoré sa používajú v úlohe druhotných predložiek, napr. *vo sfére*, *zo sféry*, *v štádiu*, *v procese*, *v relácii*, *na báze*, *v systéme* a pod. a ktoré sa tiež viažu s genitívom. Tieto spojenia sú v odbornom štýle frekventované.

Takto by sme mohli ďaleko rozširovať okruh výrazov synonymných s predložkami. Treba však osvetliť aj otázku, či uvedené výrazy sú už predložkami, či celkom stratili charakter substantív. Domnievame sa, že väčšina z nich ešte nenadobudla „domovské právo“ medzi predložkami, že si ešte stále čiastočne uchovávajú isté vlastnosti substantív.

Za predložky nepokladáme napr. výrazy *na poli*, *na úseku* (existuje i *v úseku*), *v oblasti* (existuje i *z oblasti*), *v podmienkach*, *pri príležitosti*, *na princípoch*, *za cenu*, *v znamení*, *v smere*, *do rúk*, *v rukách*, *z rúk*, *z radov* (prečo nie i *do radov*, *v radoch*), *vo výške* (prečo nie i *do výšky*), *podľa vzoru* (prečo nie i *podľa príkladu*, *podľa predlohy*) a pod., lebo pády podstatných mien v takýchto výrazoch si podržiavajú raz tie, raz iné vlastnosti syntakticky voľných substantív. Neprekáža tomu ani okolnosť, že výrazy ako *na čele*, *na okraj*, *na poli*, *do rúk*, *v rukách*, *z rúk*, *z radov . . .* majú obrazný, prenesený význam. Prenesením významu sa substantívum ešte nemusí presúvať do iného slovného druhu. Argumentov, pre ktoré nepokladáme takéto výrazy za predložky, je niekoľko:

1. Všetky doteraz uvedené príklady majú väzbu s genitívom. Pri väčšine z nich sa dá vystopovať, o aký druh adnominálneho genitívu ide. Najčastejšie ide o vysvetľovací genitív. Ten je napr. v spojeniach *pole vedy*, *oblasť politiky*, *úsek poľnohospodárstva*, *čas (doba, obdobie) kličenia*, *proces zospoločenšťovania*, *podmienky zdarného vývinu*, *vzor Sovietskeho sväzu* a i. Privlastňovací genitív je napríklad v spojeniach *ruky kapitalistov*, *adresa riaditeľa*. Genitív príslušnosti je napríklad v spojeniach *čelo sprievodu*, *okraj niečoho*, *rámec slávnosti*. Kvanťatívny genitív je napríklad v spojeniach *radu buržoázie*, *systém súradníc*, *nedostatok rozhodnosti*. Podmetové genitívy

sú napríklad v spojeniach *smer toku* (z vety *tok smeruje*), *vyhasínanie podmienenej reakcie*, *hľadisko zamestnancov*, *súčinnosť celého osadenstva*. Toto dokazuje, že významová súvislosť mena v „predložkovom“ výraze a riadeného mena v genitíve nie je ešte popretŕhaná, teda že meno v genitíve je ešte prívlastkom iba k samému menu v „predložkovom“ výraze a nezávisí od predložkového výrazu ako celku. Podobne je to i s väzobnými prívlastkami v predložkových pádoch závislých od abstraktných substantív, ktoré vznikli odvodením od slovíec alebo adjektív: *závislosť od niečoho*, *súvislosť / súvis s niečím*, *spojitosť s niečím*, *zhoda s niečím*, *súlad s niečím*. Významový vzťah pôvodne prívlastkového mena sa však zastrel alebo silne posunul v zložených predložkách, ako *na základe niečoho*, *na podklade*, *na úkor* a pod.

2. Mnohé z predložkových výrazov sa používajú i v nominatíve singuláru, a pritom sa vzťah závislého mena v genitíve nemení, ako vidieť z príkladov v predchádzajúcom odseku, a niektoré sa používajú i v nominatíve plurálu, napr. *časy*, *otázky*, *úseky*, *princípy*, resp. v tom istom páde plurálu: *v čase* — *v časoch* (poroby), *v otázke* — *v otázkach*, *na úseku* — *na úsekoch*, *na princípe* — *na princípoch*, *z hľadiska* — *z hľadísk* ... Uvedieme niekoľko príkladov:

Po úplnom ukončení procesu prevodu strojovej techniky do JRD v krátkej budúcnosti ani táto zmluva nevystačí z *hľadísk* praxe. (Košta) — V *prípadoch* chronických poranení a poškodení z 31 prípadov nastalo vyliečenie u 18. (Traumatológia)

Nominatív singuláru a plurálu ani iné pády sme nenašli pri predložkových výrazoch *vzhľadom na*, *na úkor*, *na rozdiel od*.

Podaktoré takéto „predložkové“ výrazy síce nemožno dať do nominatívu, ale prívlastkové meno v genitíve celkom jasne súvisí iba so samým substantívom, a nie s celým „predložkovým“ výrazom. Napr. v spojení *na počesť niekoho* závislé meno je jasný predmetový genitív (súvisí so slovesnou väzbou *poctiť niekoho*), hoci nejestvuje nominatív „počesť hostí“.

3. Aj možnosť pripájať k menu v „predložkovom“ výraze rozličné primárne predložky ukazuje, že vo výraze je syntakticky voľná i primárna predložka i substantívum, že výraz ešte nezmeravel na druhotnú predložku. Tak spojenie *v smere* (napr. *v smere toku*, *v smere hodinových ručičiek*) nie je ešte predložkou, lebo v ňom možno obmieňať i primárnu predložku, i substantívum: *do smeru*, *zo smeru*, *proti smeru*, *smerom na*, *smerom do*, *smerom od*, *smerom cez*, *smerom k*. V týchto prí-

padoch príslušný vzťah vždy vyjadruje primárna predložka sama. Podobné obmeny sú možné aj pri spojeniach *v oblasti — do oblasti, z oblasti, na úseku — z úseku, v rámci — mimo rámca, v prípade — pre (na) prípad.*

Problém patrí nielen *do oblasti* psychologického, ale i fyziologického bádania. (Psych.) — Takto postavená úloha bola *mimo rámca* našich plánovaných úloh. (Les.) — Vrchný valec sa otáča *v smere* pohybu hodinových ručičiek a spodný sa otáča *proti smeru* hodinových ručičiek. (Zber.) — *Smerom do* stredu žacieho stola sa rúra kuželovite zužuje. (Zber.) — Nebývalý rozvoj chirurgie po II. svetovej vojne upútal záujem chirurgov *smerom na* nové možnosti. (Traumatológia) — Stred zväzku kružnic v počiatku O, os + P_R spadá *do smeru* (-j) a + P_x *do smeru* (-). (Kneppo) — Tento vietor však nemá veľkú stálosť a chýba mu spiatočná zložka *smerom od* pevniny k moru. (Vávra) — *Pre prípad* uzavretia zmluvy STS s novými JRD bola zmluva uzatváraná iba globálne. (Košta)

4. Syntaktickú voľnosť substantíva v takýchto výrazoch do-svedča i možnosť pripájať k nemu zhodné prívlastky. Často ide o prívlastkové adjektíva odvodené zo substantíva, ktoré bolo nezhodným genitívnym prívlastkom, napr. spojenie *v technickej oblasti* vzniklo zo spojenia *v oblasti techniky*. Podobné sú prípady z *právneho hľadiska, na zmluvnom podklade, vo vlastnom (svojom) záujme, vlastnou (svojou) vinou, na experimentálnej báze, v laboratórnych podmienkach*. Túto skupinu prípadov s určujúcim zhodným prívlastkom prevyšuje početnejšia skupina s hodnotiacim prívlastkom, napr. v spojeniach *v plnej zhode, v plnom súlade, v tesnej súvislosti, pod jedinou podmienkou, v krajnom prípade* a pod.

Z *praktického hľadiska* nás zaujali početné chronické následky športových úrazov alebo poškodení. (Traumatológia) — Podobne geologicky nevýhodné územie často znemožní využiť terén, ktorý je ináč z *geologického hľadiska* výhodný. (Vávra)

Tento zložitý proces nárokuje si zvýšenú aktivitu socialistického práva, aby pružne a *v plnej zhode* s ekonomickými ukazovateľmi nového rozvoja výrobných síl právne reguloval novo sa vytvárajúce spoločenské vzťahy vo výrobe. (Košta) — Najväčším nedostatkom je, že prevažne neskúmajú psychické javy *v ich nerozlučnej súvislosti* s ich podstatou. (Psych.) — Problémy dnešnej výživy nemožno chápať *v intenzívnych podmienkach* výroby mechanicky, ale zo širšieho biologického hľadiska. (Müller)

Zhodný prívlastok sa nedá pripájať tam, kde sa prechod substantíva k druhotným predložkám dokončil, napr. k pred-

ložkám: *vzhľadom na, následkom, v dôsledku, pomocou* a pod.

5. Synonymita nie je dostatočným kritériom pre zaraďovanie slovných spojení do iných slovných druhov. Napr. spojenie *mať dozor nad niečím* je rovnoznačné so slovesom *dozerať nad niečím*, a predsa podľa doterajšej našej gramatickej tradície rozoznávame v ňom sloveso *mať* a substantívum *dozor*. Podobný stav je v spojeniach *robiť si nárok, nárokovať si, nemať ani tušenia (o niečom) — ani netušiť (o niečom)* a pod.³

Aj frekvencia sekundárnych predložkových výrazov sa javí podľa nášho materiálu v inom svetle, ako zistila O. Kajanová. Zhodujeme sa s ňou, pokiaľ ide o frekvenciu predložiek v právnickom štýle, kde je sekundárnych predložkových výrazov najviac. V ostatných vedných odboroch sa využívajú sekundárne predložkové výrazy približne rovnako. Nespozorovali sme, že by sa v spoločenských vedách vyskytovali častejšie ako v prírodných vedách a technických vedách. I medzi spoločenskými vedami sú disciplíny s veľmi nízkou frekvenciou sekundárnych predložkových výrazov, napr. jazykoveda, literárna veda. Rozdiely medzi jednotlivými vednými oblasťami nie sú väčšie ako medzi jednotlivými autormi v tej istej disciplíne. To vidieť už na zborníkoch štúdií niekoľkých autorov (napr. na zborníkoch *Aktuality v traumatológii, Psychologické štúdie II,*

³ Ostatnými dvoma argumentmi dôvodí proti zaraďovaniu podobných výrazov medzi predložky i D. N. Šmelev v diskusnom článku *K voprosu o „proizvodnyh“ služebnyh častach reči i meždometijach* (Izvestija Akademii nauk SSSR, otdelenije literatury i jazyka 1961, 6). Na tieto okolnosti sme upozornili nezávisle od neho v kapitole o predložkách v pripravovanej akademickej gramatike slovenčiny. Tam uvádzame i ďalšie tri kritériá na odlišenie druhotných predložiek od tvarov substantív. K zaraďovaniu všetkých takýchto výrazov medzi predložky nestavíme sa negatívne ako D. N. Šmelev, lebo daktoré z nich, ako *vzhľadom na pomocou, následkom, v dôsledku, na úkor, na rozdiel od* a pod., stratili všetky alebo väčšinu substantívnych vlastností a naopak nadobudli isté gramatické vlastnosti predložiek.

Do slovného druhu predložiek sa ešte celkom nezaradili spojenia, v ktorých sa k prvotným predložkám pripájajú príslovky na explicitné pomenovanie významu predložiek, napr. *spolu s, súčasne s, súbežne s, súhlasne s, zhodne s, rovnobežne s* a pod. Tak by sa okruh predložiek dal rozširovať ad infinitum, napr. na prípady *naprieč cez, krížom cez, vrchom cez, vnútram cez, rovno k, priamo do, priamo z, rovno do, kolmo na, šikmo na* a i. Príslovka v takýchto spojeniach determinuje celý výraz, nie iba samu predložku.

Bolo potrebné vtáctvo zhodnotiť *súčasne so* škodcami. (Les.) — Ďalšie zdokonlenie maxigrafu je, že *súčasne so* zakreslením čiary strednej hodnoty zataženia vpiše hodnotu číslicami. (Vávra) — ... ukladať si nové povinnosti *súbežne s* tými povinnosťami, ktoré predpokladá vzorová zmluva. (Košta)

Vedecké práce Výskumného ústavu lesného hospodárstva v Banskej Štiavnici). Jedni autori majú záľubu v nových druhotných predložkách, iní vedia vystačiť s prvotnými a starými druhotnými predložkami. Neodvážili by sme sa zastávať mienku, že niektorý zo sekundárnych predložkových výrazov je typický pre jednu vedeckú disciplínu, že jeho frekvencia je v príčinnom súvisi s vecným podkladom príslušnej disciplíny, napr. že výraz *na základe* je najviac frekventovaný v právnom štýle a že výraz *v zmysle* (*v zmysle zákona, v zmysle týchto zásad, v zmysle paragrafu, v zmysle dohody...*) nie je vôbec frekventovaný v právnom štýle, iba vo fyzike, alebo že predložkový výraz *v prospech* patrí medzi päť najfrekventovanejších nových predložiek iba v geológii, a nie aj v práve a v histórii atď. Súčasný stav je taký, že isté nové predložky sú frekventované v celom odbornom štýle, kým iné sú ešte zriedkavé i tu. Prejavy odborného štýlu charakterizuje úsilie opisovať veci nie izolovane, ale vo vzťahoch, a to vo vzťahoch abstraktnejších, komplikovanejších alebo zase presnejších, ako sú tie, ktoré sú schopné vyjadriť staré prvotné a druhotné predložky, preto čoraz väčšiu frekvenciu nadobúdajú predložky, ktoré zdôraznene vyjadrujú vzťah vôbec (*vzhladom na, vo vzťahu k, bez ohľadu na, v porovnaní*), zreteľ (čo do), vzťah rozdielu (*na rozdiel od, v protiklade k*), vzťahy prostriedku a prostredníka (*pomocou, prostredníctvom*), vzťahy pôvodu, príčiny (*vplyvom, vďaka, na základe, následkom, účinkom v dôsledku*) a účelové vzťahy (*za účelom, v záujme*), ktoré sa doteraz vyjadrovali len vetou.

Najväčšiu frekvenciu vykazujú druhotná predložka *vzhladom na*. Zatláča staršie synonymá *so zreteľom na, s ohľadom na, s prihliadnutím na*. Má širší význam a širšie použitie ako jej čiastočné synonymá *v porovnaní s, vo vzťahu k*. Nahrádza vetu *keď (ak) prihliadneme na*. Významovo teda nesúvisí so substantívom *vzhlad*, lebo jeho synonymá sú *podoba, vid*.

6. O prechode výrazov *vzhladom na, bez ohľadu na, v dôsledku, následkom* a pod. *k* predložkám svedčia použitia spojovacích výrazov *vzhladom na to, že...*, *bez ohľadu na to, že...*, *v dôsledku toho, že (či)...*, *následkom toho, že...*, ktoré neexistujú v podobe *vzhladom, že...*, *bez ohľadu, že (či)...*, *v dôsledku, že...*, *následkom, že...*

Vzhladom na to, že sme podobnú tendenciu, klesanie TK (= tlaku krvi) pri predstavách neúspešného závodu pozorovali u viacerých pretekárov, možno predpokladať, že... (Psych.) — *Vzhladom na to, že* veľké

semeno po dozretí vyháňa silný a dlhý koreňový klík, majú sa zakladať (= lesné porasty) najmä sejbou ihneď po zbere. (Les.) — Zvýšené dávky vitamínu A v bežných prevádzkových podmienkach sú nevyhnutné *vzhľadom na to*, že pri rôznych vitamínových preparátoch nie je dostatočná stabilita. (Müller) — *Vzhľadom na to*, že proces reorganizácie MTS prebieha postupne a že *vzhľadom na niektoré zvláštnosti ekonomického charakteru v tom-ktorom kraji a oblasti SSSR sa počíta s prechodnou existenciou MTS*, v týchto prípadoch sa počíta aj s existenciou vzájomnej zmluvy medzi MTS a kolchozom. (Košta) — *V dôsledku toho, že sa zmluvám medzi MTS a kolchozmi dáva moc zákona, „zmluvy“, ktoré boli uzavreté na základe typovej zmluvy, nemôžu byť prerušené ani jednostrannými akciami MTS alebo kolchozom, ani dohodou medzi zmluvnými stranami.* (Košta)

O veľkej frekvencii predložkového výrazu *vzhľadom na* svedčí aj fakt, s ktorým sa pri ostatných nových predložkových výrazoch stretáme len ojedinele, totiž viacvýznamovosť. Predložkový výraz *vzhľadom na*:

1. vyjadruje vzťah, a to:

a) všeobecný priestorový vzťah:

Vyorávací mechanizmus sa skladá z dvoch plochých radlíc, ktoré sú *vzhľadom na* povrch nastavené pod uhlom 15° . (Zber.) — Polohu nadstavku *vzhľadom na* horné sito môžeme okrem toho regulovať prestavovaním jeho bočných stien... (Zber.)

b) iné, abstraktné vzťahy, napr. spôsobové:

Transformátor pri stave naprázdno sa chová *vzhľadom na* napájaciu sieť tak, ako keby sekundárneho vinutia vôbec nebolo. (Kneppo) — Hovädziemu dobytku... treba *vzhľadom na* aktivitu vitamínu A podávať dvojnásobný počet m. j. karoténu. (Müller) — Rozdelenie týchto hniezd podľa rodov drevín je zostupné *vzhľadom na* počet druhov hniezdiacich vtákov. (Les.) — Elektrifikácia v dnešnej forme vyžaduje *vzhľadom na* príjmy nepomerne väčšie investície ako ktorýkoľvek iný druh ľudského podnikania. (Vávra) — Amplitúda je pri vyhasínaní zvukového podnetu len polovičná *vzhľadom na* spontánne žmurkanie od začiatku pokusu. (Psych.) — *Vzhľadom na* osobitné postavenie adresáta volí i formu odporúčajúcich právnych noriem. (Košta)

c) zreteľové vzťahy (čo do, pokiaľ ide o, čo sa týka):

V e. p. a_1 sme pre malý počet údajov nemohli uskutočniť analýzu chybovosti *vzhľadom na* jednotlivé podnety. (Psych.) — Postupný vývoj útlmu pri diferenciacii sme ďalej rozobrali *vzhľadom na* striedanie kladného a diferenciacného podnetu. (Psych.)

2. dôvodové (príčinné) vzťahy a vzťahy pôvodu:

Otázke účelného vybavenia záchranných vozidiel a skvalitnenia prvej pomoci bude potrebné venovať viac pozornosti už aj *vzhľadom* na stále stúpajúci počet ťažkých poranení CNS. (Traumatológia) — *Vzhľadom* na dôležitosť tohto pracovného miesta pre bezpečnosť jazdy sa prikróčilo k výskumu, ktorý mal dať odpoveď na tieto otázky. (Psych.) — To je prakticky veľmi dôležitá okolnosť *vzhľadom* na škodlivosť tohto obaľovača a obťažnosti spojené s jeho priamym hubením. (Les.)

3. účelový vzťah:

Rehabilitácia sama osebe zhrňuje komplexy všestrannej liečby *vzhľadom* na vyliečenie pacienta. (Traumatológia)

Predložkový výraz *vzhľadom* na má v odbornom štýle oprávnené miesto. Musíme však k tomu poznamenať, že sa niekedy používa nadmerne a šablónovite namiesto príčinných a účelových predložiek alebo holých pádov:

Vzhľadom na náš výskumný problém uvedieme niektoré komplexnejšie metódy. Pri vyhasinaní podmienenej reakcie *vzhľadom* na (= pre) malý výskyt reakcií nemožno latenciu podľa intenzity presnejšie zhodnotiť. — *Vzhľadom* na plánované podstatné zvýšenie úrody zberaných produktov musí sa prispôbiť aj konštrukcia dodávaných kombajnov (= plánovaným podstatne zvýšeným úrodám musí sa prispôbiť...)

Predložka *vzhľadom* na má i zriedkavý variant *vzhľadom* ku. Našli sme naň iba jeden doklad.

Prídavok 1 mg vitamínu E zvýšil plodnosť vajec u pokusnej skupiny o 7–10 % *vzhľadom* ku kontrolnej skupine. (Müller)

Staršie predložkové výrazy *so zreteľom* na, *s ohľadom* na majú dnes už menšiu frekvenciu. Častejší je výraz *s ohľadom*.

Pri jednotlivých vitamínoch sa autor snažil podľa možnosti vystihnúť ich funkciu *so zreteľom* na význam vo výžive hospodárskych zvierat. (Müller) — Dohoda o sadzbách za vykonané práce i *so zreteľom* na prémie v prípade dosiahnutia vyšších úrod bola zavedená do osobitného tlačiva. (Košta) — Túto dĺžku po dosadení V_2 do vzorca (9) *s ohľadom* na znamienko nanesieme na os x pravouhlého súradného systému. (Psych.) — S najpriaznivejšou účinnosťou a účinkom, t. j. *s ohľadom* na prívod a využitie elektrickej energie, pracuje motor pri zatažení plným menovitým výkonom. (Vávra)

Výraz *s ohľadom* na vyjadruje niekedy aj dôvodové a účelové odtienky.

Morčence majú o niečo vyššiu potrebu ako kurčatá, najmä od troch do siedmich týždňov veku, kedy nároky *s ohľadom na najvyššiu intenzitu rastu* výrazne stúpajú. (Müller) — *S ohľadom na danú úlohu, na čas skúmania i s ohľadom na rozsah otázky* sme výskumné práce rozdelili...

K výrazom *vzhľadom na, so zreteľom na, s ohľadom na* jestvujú aj antonymné výrazy *bez zreteľa na, bez ohľadu na*. Zaujímavosťou sa u nich zmenila frekvencia. Základný je výraz *bez ohľadu na*, kým na prvý nejestvuje doklad. Aj vo funkcii spojovacieho výrazu sa používa len predložkový výraz *bez ohľadu na to, že...*

Každý pacient po úraze obličky má ho zachovať *bez ohľadu na* dĺžku a intenzitu hematurie. (Traumatológia) — Pri porušenej integrácii vnímania v stave únavy sa porovnáva váha oboch predmetov, ktoré sa poťažkávajú *bez ohľadu na* diferenciacie medzi nimi zistené zvukovým vnímaním. (Psych.) — Pokutu bola povinná zaplatiť tá zmluvná strana, ktorá porušila rozsah zmluvne zabezpečených prác, a to *bez ohľadu na* to, či sa nevykonaním niektorých prác znížili hektárové výnosy, a či nie. (Košta).

Predložkový výraz *v porovnaní s* vyjadruje všeobecný vzťah s odtienkom zreteľa (*voči*) alebo rozdielu (*v protiklade k, proti*).

Pri kombajnovom zbere sa *v porovnaní so* zberom vykonávaným samo-
viazačom a mláťačkou straty na zrne znižujú 1,5–2 krát. (Zber.) — Aj v tomto prípade bola aktivita β karoténu *v porovnaní s* vitamínom asi polovičná. (Müller) — Tieto výsledky sú dôsledkom silnejšieho hrúbkového rastu vejmutovky a slabšieho výškového rastu *v porovnaní so* smrekom. (Les.) — Napriek tomu, že *v porovnaní so* základnou experimentálnou situáciou nastali rozličné zmeny, základný výkon ostal rovnaký. (Psych.)

Všeobecný vzťah vyjadrujú aj výrazy *vo vzťahu k, v pomere k, v relácii k*.

Najprv sme sledovali frekvencie reakcií na diferenciačný podnet *vo vzťahu k* frekvenciám podmienených reakcií. (Psych.) — Takýto vývoj z právneho hľadiska bude v plnom súlade so širokým rozvojom zmluvnej aktivity JRD *vo vzťahu k* socialistickým organizáciám, ako aj medzi jednotlivými družstvami navzájom. (Košta) — Investície *v pomere k* obratu sú malé. (Vávra) — Nepoznáme vplyv vtáctva na populáciu hmyzu z kvalitatívnej a kvantitatívnej stránky najmä *v relácii k* iným limitujúcim činiteľom. (Les.)

Z uvedených troch výrazov sa najčastejšie používa výraz *vo vzťahu k*. V právnom štýle sa jeho význam rozšíril o zreteľovú zložku. Nahrádzajú sa ním i predložky *k*, *voči*, i zreteľové vety *pokiaľ ide o...*, *čo sa týka...*

Do určitej miery vykonávajú dnes tieto funkcie *vo vzťahu ku* kolchozom aj príslušné odborové orgány. (Košta) – Úlohy STS *vo vzťahu k* JRD, sprostredkované zmluvou, uskutočňujú sa v procese výrobného spojenia medzi priemyslom a poľnohospodárstvom. (Košta) – *Vo vzťahu k* JRD musíme rozlišovať vedenie družstva štátom ako výkon oprávnení a povinností štátu voči družstvu. (Košta)

Zo zreteľových druhotných predložiek sa najviac rozšírila predložka *čo do*. Nevznikla meravením nejakého substantívneho tvaru, ale kumuláciou zreteľovej spojky *čo* (z vedľajšej vety *čo sa týka...*) a predložky *do* v zreteľovom význame (napr. z viet *Čo mi do toho! Čože máš do nášho Ďurka?* – Tajovský).

Kompletné nomogramy I_1 a I_2 umožňujú nám pre dané zaťaženie transformátora $y = R + jx$ ľahkým spôsobom vyšetriť tomuto zaťaženiu zodpovedajúce prúdy primárnej a sekundárnej strany *čo do* veľkosti i *čo do* fáz. (Kneppo) – Panva teplicko-duceovsko-chomutovská je najdôležitejšia *čo do* množstva i *čo do* kvality uhlia. (Vávra) –

Aj táto predložka sa niekedy nadužíva. Nepotrebné sa ňou nahrádzajú vedľajšie zreteľové vety *pokiaľ ide o*, *čo sa týka* a nepotrebné sa ňou zhustuje výpoveď.

Čo do charakteristiky obsahu prvej zmluvy MTS a kolchozu (= *Pokiaľ ide o* charakteristiku obsahu prvej zmluvy...) bola to v podstate zmluva o prácach.

Špecifikovaný vzťah rozdielu sa vyjadruje predložkovými výrazmi *v protiklade k*, *na rozdiel od*. Druhý z nich je dôraznejší a bežnejší.

Svetelné podnety *na rozdiel od* slovných sú uniformné, ich signalizačný význam je daný určitými priestorovými vzťahmi. (Psych.) – *Na rozdiel od* zmluvy typovej riešila vzorová zmluva nedodržanie zmluvy omnoho prísnejšie. (Košta)

Význam prostriedku v odbornom štýle čoraz častejšie vyjadruje predložka *pomocou*, a to v pozíciách, kde sa nedá nahradiť inštrumentálom príslušného významového substantíva, i kde sa dá ním nahradiť.

Pri dýchaní *pomocou* stroja paradoxné pohyby prestávajú. (Traumatológia) — Dôkazom toho je práve úspech zdolávania niektorých hmyzích škodcov *pomocou* primerane namnoženého vtáctva. (Les.) — Prihřňač sa predstavuje výškove aj pozdĺžne *pomocou* hydrauliky. (Zber.)

Význam prostredníctva a prostredníka vyjadruje výraz *prostredníctvom*, ktorý si uchoval niektoré charakteristiky substantíva, ale nadobudol aj isté vlastnosti predložiek.

Obrazne, elektrická energia, privedená do primárnej strany, prechádza *prostredníctvom* striedavého magnetického poľa do sekundárnej strany. (Kneppo) — V ďalších článkoch sa uvádzali konkrétne ustanovenia o začatí prác, na ktorých sa roľníci s STS dohodli *prostredníctvom* miestneho národného výboru. (Košťa) — *Prostredníctvom* pozdĺžneho a priečného vratného dopravníka sa produkt dočesávacieho mechanizmu dostáva na zberný dopravník. (Zber.)

Hoci predložky *pomocou*, *prostredníctvom* zásadne neodmietame ako nepotrebné, predsa treba upozorniť na prípady ich nevhodného použitia. Napr. vo vete *Je tiež možné, že degradácia β karoténu môže nastať prostredníctvom prudkej oxydácie tejto zlúčeniny na kysličník uhličitý* predložka *prostredníctvom* je nevhodná, lebo tu nejde o prostredníctvo, ale o spôsob, postup. Veta bez nej (*degradácia β karoténu môže nastať prudkou oxydáciou tejto zlúčeniny na kysličník uhličitý*) je korektnejšia.

Na vyjadrovanie kauzálnych a finálnych vzťahov, t. j. na jednej strane príčiny, dôvodu, pôvodu a na druhej strane účelu a následku, sa vytvoril bohatý repertoár predložkových výrazov. Najbežnejšie z nich sú *vplyvom*, *následkom*, *v dôsledku*, *účinkom*, *vďaka* a *za účelom*. Niektoré z nich sú pôvodom inštrumentály prostriedku (*vplyvom*, *účinkom* = *prostredníctvom vplyvu*, *účinku*), iné boli pôvodne doplnkom (*následkom*, *v dôsledku* = *ako následok*, *dôsledok*) a príslovkovým určením (*za účelom*). Pravda, pôvodná sémantika je v nich dnes už zastretá.

Premena karoténov na vitamín A sa uskutočňuje v pečeni, a to *vplyvom* zvláštneho enzýmu nazývaného karotenóza. (Müller) — Aj latencie 15-ročných sa menia *vplyvom* striedania podnetov. (Psych.) — Vznikli (= holine) *následkom* výmladkového hospodárenia, paství a erózie. (Les.) — Všetky fázy rastu kostí, ktoré bývajú pri nedostatku vitamínu spomalené, sa *následkom* prebytku tohto vitamínu urýchľujú. (Müller) — Počet úrazov hrudníka sa *v dôsledku* stupňovania rýchlostí dopravy na celom

svete zvyšuje. (Traumatológia) — Opísané zmeny nastávajú v *dôsledku* rohovatenia epitelu slizníc. (Müller) — Sekvoje pri pomerne nízkom veku dosahujú vysoký prírastok na hmote práve v *dôsledku* intenzívnejšieho hrúbkového rastu a pomerne pekných výšok. (Les.) — *Vplyvom* otáčania zemegule, ako i v *dôsledku* toho, že zemeguľa nie je hladká, cirkulácia ovzdušia je zložitá. (Vávra) — M. Sečenov *vďaka* priekopníckej práci Ch. Darwina a *vďaka* vlastnému dôslednému bádaniu mohol už r. 1861 napísať... (Psych.) — V posledných rokoch sa kombajnový zber obilnín rozšíril *vďaka* socializácii našej dediny. (Zber.)

Účelový výraz *za účelom*, ako i menej frekventované účelové výrazy *za cieľom*, *v záujme* sa spájajú zväčša so slovesnými a dejovými podstatnými menami: *za účelom objasnenia niektorých otázok*, *(pokusy) za cieľom sledovania obsahu vitamínov v pečeni kurčiat*, *za účelom spresnenia zmluvy*, *za cieľom zlepšenia výkupu*, *v záujme zjednodušenia*.

Zdalo sa, že to protirečí staršej koncepcii, podľa ktorej sa pacientom po ťažkých úrazoch mozgu načas úplne zastavil prírod tekutín *za účelom* dehydratácie. (Traumatológia) — V popredí právnej úpravy stála preto úloha spolupôsobenia obidvoch partnerov *za účelom* reálneho plnenia zmluvy. (Košta) — Aj u kráv, ktorým sa podával tyroxín alebo jódovaný kazeín *za účelom* zvýšenia laktácie, znamenal ten prídavok zvýšenie obsahu vitamínu A v mlieku a v krvi. (Müller) — V celom pokuse počet podnetov bol fixný *za účelom* porovnávania jednotlivých skupín i osôb medzi sebou. (Psych.)

Samy výrazy *za účelom*, *za cieľom* nie sú neústrojné, lebo predložka *za* je stará slovanská účelová predložka. Vidieť to z viet, kde tieto výrazy nevystupujú v úlohe sekundárnych predložiek. Ako predložky, najmä v spojení s genitívom slovesných podstatných mien sa však cítia nákladné, i keď sa v odbornom štýle napriek sústavným zákazom jazykových príručiek dosť používajú. Súvisí to s ich neúplným prechodom k predložkám. Ešte sa čiastočne cítia ako substantíva a pripojený genitív ako nevhodný druh prívlastku, preto im konkurujú výrazy s infinitívnym prívlastkom, napr. výrazy *s cieľom*, *za cieľom* + *infinitív*, *v snahe*, *v úsilí* + *infinitív*, *s úlohou* + *infinitív* a i. V hovorovom štýle býva tu najčastejšie účelová predložka *na* alebo účelová veta so spojku *aby*.

Druhá časť experimentu obsahovala 30 spojení zvukového podnetu, neskoršie označovaného ako kladný podnet, s nepodmieneným podnetom *za cieľom vypracovať* podmienenú kožno-galvanickú reakciu. (Psych.) —

Po každom piatom spojení sme podmienený podnet oddialili s *cieľom sledovať* vytváranie a veľkosť podmienenej reakcie. (Psych.) — Začiatkom roku 1951 sa zriadila Rada strojovej a traktorovej stanice s *úlohou zlepšiť* spoluprácu STS s jednotlivými JRD. (Košta) — V *snahe chrániť* vitamín A a karotén pred deštruktívnymi vplyvmi robia sa v posledných rokoch mnohé výskumné práce... (Müller) — Značný podiel priekopníckej práce vykonali laryngológovia, a to najmä v *snahe* skôr liečebne *zasiahnuť* pri rakovinných ochoreniach krčnej časti priedušky. (Traumatológia) — Novšia typová zmluva v *snahe odstrániť* už uvedený problém odstupňovanie odmien podľa hektárových výnosov nahradila odmenou podľa pevne určených sadziieb. (Košta)

V právnom štýle — menej v iných — sa šíri aj ďalší synonymný predložkový výraz v *záujme*. Ten sa však viaže tiež s genitívom (zväčša s genitívom slovesných a dejových substantív).

Zmeny vzťahujúce sa na zvýšenie alebo zníženie objemu prác môžu nastať iba ako výnimky, a to ako súčasť dodatku, ktorý sa obyčajne k vzoru zmluvy ešte priraduje za účelom spresnenia zmluvy a v *záujme* pružného prispôbovania zmluvy podmienkam, ktoré v čase signácie zmluvy na začiatku roku neboli totožné. (Košta)

Úlohu sekundárnych predložiek v odbornom štýle vykonávajú aj absolútne (nespojité) prechodníky. V písaných odborných dielach nie sú veľmi doložené, pretože sa častejšie vyskytujú v hovorených odborných prejavoch. Vyjadruje sa nimi začiatok pri výpočte, časový začiatok (napr. *začínajúc, začínuc, počínajúc, počnúc*), koniec (*končiac*), vzťah časti a celku, t. j. zahrňovanie (*počítajúc do toho, počítajúc v to, rátajúc do toho, zahrňajúc do toho*) a vynímanie (*vynímajúc, nepočítajúc, nepozerajúc na, nehovoriac o, odhliadnuc od*), ďalej pôvod, dôvod (*vychádzajúc z, usudzujúc z*) a pod.

Začínajúc otvoreným ohništom pračloveka, ktorý už vedel využiť oheň, cez kozub našich predkov, cez kachľové kúrenie v každej miestnosti zvlášť, dostávame sa k ústrednému kúreniu pre jednotlivé domy... (Vávra) — Giesel sa vo svojej monografii o ruke pokúsil presne opísať jednotlivé manuálne úkony, *počnúc* od práce s lopatou a *končiac* výkonmi rúk uplatňujúcimi sa v rozličných umeleckých činnostiach. (Psych.) — *Počínajúc* už rokom 1933 bola v zmluve medzi MTS a kolchozmi daná moc zákona. (Košta) — To sa týka zvlášť svalovej činnosti, *nehovoriac* o športovej činnosti, keď sa od cirkulačného systému vyžaduje maximálny výkon. (Psych.) — *Odhliadnuc* od svetelných pomerov, samofixovanie stredu figúr provokuje u pokusných osôb... žmurkačí reflex. (Psych.) —

Vychádzajúc z týchto určujúcich prvkov transformátora, hľadáme graficko-počítačsku metódu s najmenším počtom jednoduchých úkonov. (Kneppo) — Usudzujúc z progresívnejšieho rastu karpatského smrekovca v období 1951—1957, dá sa očakávať, že v nasledujúcom decéniu smrekovec sudetského pôvodu v raste predbehne. (Les.)

* * *

K predložkám postupne prechádzajú isté tvary podstatných mien, isté príslovky a tvary sloviac. Krajne zovšeobecnený význam týchto prostriedkov sa prehodnocuje na gramatický význam predložiek. Proces prepozicionalizácie nedosiahol rovnaký stupeň pri všetkých týchto výrazoch. V niektorých prípadoch svedčí o úplnej gramatikalizácii fakt, že sa nová druhotná predložka v povedomí používateľov odtrhla od slova, z ktorého vznikla, alebo takéto základné slovo príslušným významom dnes nejestvuje (napr. *vzhľadom na, na úkor*). V iných prípadoch významové súvislosti s východiskovým slovom (napr. substantívom) nie sú ešte všetky popretŕhané. Taký stav je pri tých nových „predložkových“ výrazoch, ktoré na rozdiel od prvotných a starých druhotných predložiek rozličné vzťahy nielen vyjadrujú (svojou prvotnou predložkou, pádovou príponou), ale i vecne pomenúvajú (zachovávajú si pôvodný lexikálny význam), napr. *v oblasti, v rámci, mimo rámca, na úseku, v smere, v zmysle, v súvislosti, v priebehu, v záujme, vo vzťahu, za účelom, z hľadiska* a pod.

Hojný výskyt takýchto výrazov v odborných a publicistických prejavoch svedčí, že sú to potrebné prostriedky, hoci niektoré z nich vznikli podľa vzoru cudzích jazykov. Podobné vyrovnávanie výrazových možností pozorujeme vo všetkých kultúrnych európskych jazykoch. Pri viacerých ťažko zistiť ich pôvod, pretože majú paralely v mnohých jazykoch. Sú to europeizmy. Tieto nové predložky sa vhodne zaradili, alebo sa zaraďujú do sústavy domácich predložiek. Pri niektorých síce zostávajú zatiaľ kolísania tvarové (*na princípe — na princípoch, za účelom — za cieľom*) i rekčné (*za účelom + genitív — s cieľom + infinitív*), iné sú ustálené z tvarovej i rekčnej stránky (*vďaka, v porovnaní s, bez ohľadu na a i.*).

Ak pokladáme uvedené výrazy zväčša za správne, neznamená to, že sa vždy aj správne používajú. Používatelia jazyka, ktorí nedosiahli potrebnú istotu pri výbere jazykových prostriedkov, niekedy význam nových predložkových výrazov nevhodne rozširujú a preťažujú nimi svoje prejavy.

ZÁKLADY TVOŘENÍ VĚDECKÉ TECHNICKÉ TERMINOLOGIE

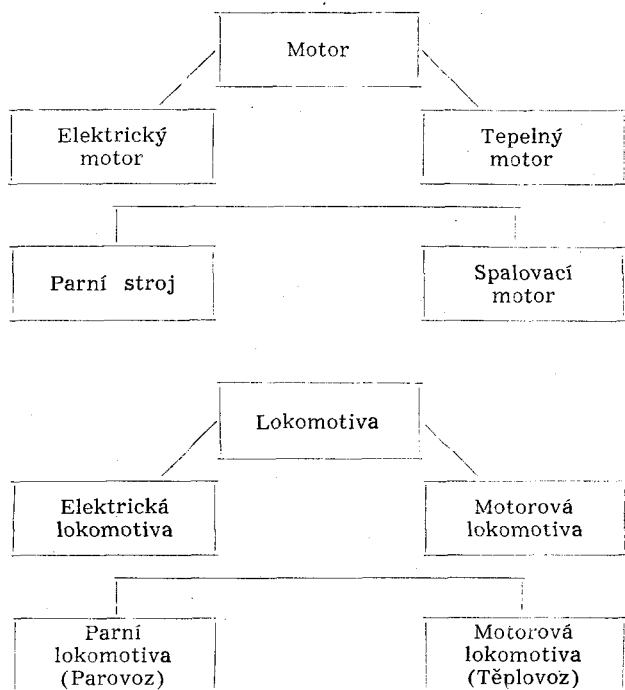
D. S. Lotte

II. Vliv klasifikace na přesnost terminologie •

§ 1. Když se nějakého termínu používá ve dvou nebo několika významech, stává se terminologie nepřesnou. Například termín „zahřívání“ není přesný, protože pod ním rozumíme „proces zvyšování teploty určitého systému“ a „proces předávání teploty určitému systému“ (který někdy není doprovázen zvyšováním teploty). V tomto případě nemůžeme mluvit o „nesprávnosti termínu“, protože doslovný význam prvků, z nichž se skládá, nedovoluje tvrdit, že tento termín odpovídá prvnímu pojmu a neodpovídá druhému (nebo naopak). Avšak velmi často nepřesnost terminologie je způsobována nesouladem mezi termíny nebo pojmy, které vyjadřují.

Srovnajme dvě zjednodušená klasifikační schémata (viz níže).

Termíny *vodojem* a *plynojem* mají společný prvek, sufixoid *-jem*, kterého je u nich použito ve stejném významu. V ruštině: *parovoz* (parní lokomotiva) a *těplovoz* (motorová lokomotiva). Prvek *par-* (u ruského názvu) označuje druhový znak odlišující tento pojem od všech ostatních pojmů. Stejnou úlohu musí mít i prvek *těplo-* v termíně *těplovoz*. V prvním případě je jako druhového znaku použito „pracovního agens“ působícího na píst. Ve druhém případě je zvolen znak „druhu energie“. Znak stejného druhu je vyjádřen například v ruském termínu *elektrovoz* (elektrická lokomotiva), který se vnější stavbou shoduje s termínem *parovoz* a *těplovoz*. Při tvoření termínu *těplovoz* byl zvolen znak, který je skutečně vlastní všem technickým předmětům, zahrnutým pod pojem *těplovoz*, t. j. „vozům, pohybujícím se po kolejích, opatřeným spalovacími motorem a určeným k tažení jiných vozů“. Tento znak není však dostatečný, protože „teploty“ se používá i v „parovozech“. Termín *těplovoz* je v podstatě třeba pokládat za nesprávný, protože v něm není vyjádřen ten znak, který by bylo třeba vyjádřit. Znak vyjádřený přímo tímto pojmem, třebaže je nutný, nepatří ke znakům dostatečným.

Autoři termínu *těplovoz*, utvořeného analogicky s termínem „těplochod“ (loď se spalovacím motorem), si samozřejmě jasně uvědomovali, že *parovoz* je také tepelný dopravní stroj. Také si jasně představovali, čím se liší „těplovoz“ od „parovozu“ (*spalovací motor — dvigatěl vnutrenněgo sgoranija* || *dvigatěl naružnogo sgoranija*). Proto v tomto případě nemůžeme mluvit o nesprávném výběru nutného a dostatečného znaku, ale pouze o jeho nesprávném terminologickém (slovním) vyjádření. Tato nesprávnost je způsobena především špatnými vlastnostmi dřívějšího termínu „dvigatěl vnutrenněgo sgoranija“, který je nevhodný ke tvoření složitějších terminologických sousloví. Při tvoření termínu *parovoz* byl znak charakterizující přímo motor (parní stroj) přenesen na určitý druh lokomotivy jako celek, tj. lokomotivu, u níž je hlavním motorem parní stroj. Takového přenesení znaku nebylo možno využít při tvoření termínu „lokomotiva se spalovacím motorem“. Znak „vnutrenněgo sgoranija“ specifický pro motor určitého typu, není specifický pro „tepelnou lokomotivu se spalovacím motorem“,

protože palivo se uvnitř lokomotivy spaluje i v „parovoze“ (v topeništi lokomotivy). Široké pojmenování „lokomotiva se spalovacím motorem“ je příliš dlouhé.

Tak termín „těplovoz“ nebyl správný už v době svého tvoření. Tato nesprávnost se vysvětlovala čistě technickými příčinami, nevhodnými vlastnostmi určující součásti termínu „dvigatel vnutrenného sgoranija“.

Nepřesnost termínu „horní úvrat“ a „dolní úvrat“ je způsobena jinou příčinou.

Pod pojmem „horní úvrat“ rozumíme polohu pístu ve válci motoru, při níž je jeho vzdálenost od osy hřídele maximální. Při svislé poloze válce nad hřídelem motoru odpovídá taková poloha pístu skutečně jeho „horní“ poloze. Tento znak byl také vyjádřen v termínu při jeho tvoření. Avšak při umístění hřídele nahoře nebo při vodorovné poloze válců není znak „horní“ už správný. Při kritickém prozkoumání terminologie spalovacích motorů byl učiněn pokus utvořit obecnější termíny. Autoři však neměli neomezené možnosti ve výběru slov k vyjádření nových znaků.

Horní úvrat stejně jako *dolní úvrat* mají, jak je známo, velký význam při určení pracovních fází a k jejich označení se v motorech uvádějí zkratky (v ruštině VMT a NMT). Při výběru určujících slov, která by začínala jiným písmenem, by mohlo dojít k nedorozumění. Kromě toho by byla porušena tradice značkování, což v tomto případě nebylo žádoucí. Proto byly vybrány termíny „vnutrenňaja mjortvaja točka“ a „naružnaja mjortvaja točka“ (vnitřní mrtvá poloha a vnější mrtvá poloha), které se dají lépe použít u všech případů běžných schémat klikových mechanismů (a nenarušují zavedené zkratky). Avšak ani tyto termíny nejsou dostatečně obecné (za hranicemi běžného jednopístového válce). Za společný pro všechna konstrukční a principiální schémata musí být zvolen znak, kdy pracovní látka dosáhne ve válci maximálního nebo minimálního objemu (točka maksimalnogo objoma i točka minimalnogo objoma) nebo znak polohy pístu (pistů), při níž pracovní látka dosahuje ve válci maximálního nebo minimálního objemu.

Tyto termíny byly zavedeny při kritické kontrole terminologie, ale pro zvláštní případy byly ponechány termíny „vnitřní úvrat“ a „vnější úvrat“ a pro ještě zvláštější případy „horní úvrat“ a „dolní úvrat“. V praxi se snad taková trojitost terminologie zdá vhodná, je však třeba mít proti ní námitky, protože

v podstatě zde jde o jeden pojem nebo v krajním případě o dva pojmy, ale ne o tři.

Nesoulad v termínech *horní úvrat'* a *dolní úvrat'* je způsoben za prvé tím, že se objevily nové technické skutečnosti a za druhé použitím těchto termínů pro pojmy zobecňující staré a nové skutečnosti a nejenom pro pojmy zobrazující technické skutečnosti prvotně vytvořené. Znaky „horní“ a „dolní“ jsou pro tento pojem znaky náhodné, patří ke znakům dostatečným, ale ne nutným.

Technické termíny se často vytvářejí jako pojmenování konkrétních věcí, procesů apod. Přitom se k terminologickému zobrazení vybírají znaky, které jsou vlastní těmto předmětům a procesům. Ale zřídka se hledí na to, zda jsou nutné pro všechny analogické předměty a procesy, které mají stejný název, zda se shodují se svým principem atd. Podstatné pro pojem „horní úvrat'“ a „dolní úvrat'“ je to, že píst (nebo písty ve vícepístových motorech) dosahuje dvou krajních poloh, nebo to, že pracovní látka dosahuje maximálního a minimálního objemu. Tyto znaky jsou rovnocenné, tj. jeden z nich podmiňuje druhý. Pouze tyto znaky budou podstatné pro daný jev. Kdyby právě tyto znaky byly základem při tvoření odpovídajících termínů, nebylo by nutné je nahrazovat a vytvářet paralelní termíny pro zobecňující pojmy. Poznamenejme, že v tomto případě není třeba užších pojmů, které charakterizují polohu pístu v prostoru (horní svislá, dolní svislá atd.).

K podobnému jevu došlo při tvoření termínu „horní hlava ojnice“ (věrchňaja golovka šatuna) a „dolní hlava ojnice“ (nižňaja golovka šatuna). Za základ tvoření těchto termínů byly vzaty také znaky náhodné. Takové znaky rovněž neberou v úvahu rozvoj odpovídajících technických předmětů, třebaže v tomto případě nebylo těžké zvolit za určující části například odvozeniny od termínů označujících součástí, s nimiž se hlava ojnice spojuje. Takové termíny jsou „progresivnější“ a přitom stejně vhodné, například „pístová hlava ojnice“ a „kliková hlava ojnice“.

Tak nesoulad mezi termínem a pojmem u „horní úvrat'“ a „horní hlava ojnice“ byl způsoben tím, že byl k tomuto nesprávnému tvoření termínu vybrán náhodný, nepodstatný znak, který byl snad dostačující, ale ne nutný.

Termíny typu „horní úvrat'“ se liší od termínů typu *parostroj* slovním vyjádřením znaků. Za základ při tvoření termínu „parostroj“ byl vzat znak „par(o)“, který je nezbytný, ale ne dostatečný, tj. není vlastní jen předmětům zahrnovaným poj-

mem „parostroj“. Při tvoření termínu „horní úvrat“ byl zvolen znak „horní“, který je dostatečný, ale není nutný a není vlastní všem předmětům tímto pojmem vyjadřovaným. Znaky „par(o)“ a „horní“ byly však v době tvoření termínu vlastní všem předmětům, zahrnutým v pojmech *parostroj* a *horní úvrat*.

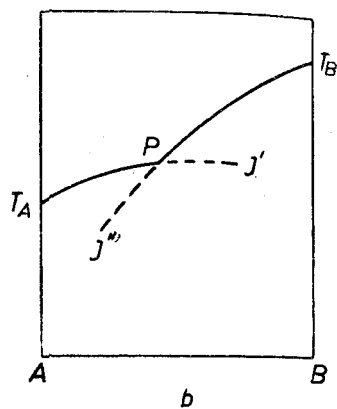
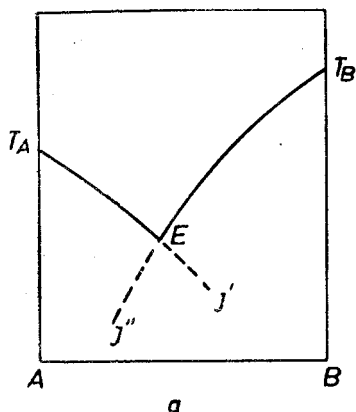
§ 2. Podívejme se na termíny *eutektikum*, *peritektikum*, *monotektikum* apod.

Termín *eutektikum* označuje lehkou tavitelnost (eutektikum — z řec. *eu* — dobře, *tektos* — tekutý). Původně tento termín zřejmě označoval roztoky nebo slitiny s takovým poměrem komponentů, při němž teplota přechodu ztuhlého roztoku nebo slitiny do stavu kapalného bude nižší než tavicí teplota komponentů a také než tavicí teplota ztuhlých roztoků a slitin, v nichž jsou stejné komponenty v jiném poměru.

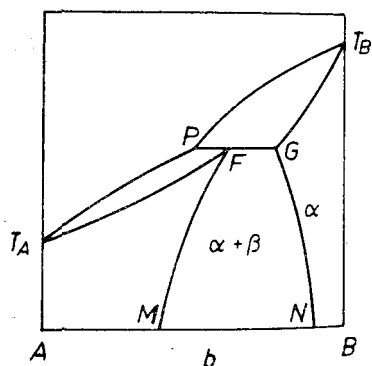
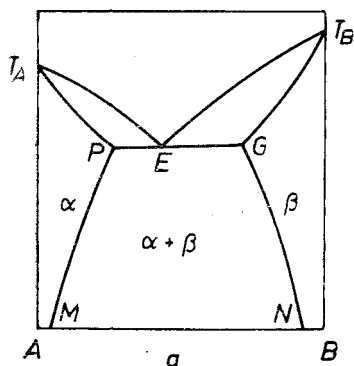
Později se termínem *eutektikum* (rozvitější synonymum *eutektoidní bod*) začal označovat bod na diagramu, který odpovídá teplotě krystalizace eutektického roztoku nebo slitiny. Konečně se pod pojmem *eutektikum* začala rozumět kapalina, při jejímž tuhnutí se tvoří konglomerát (ztuhlý roztok nebo slitina) eutektoidního složení. Někdy tento termín označuje i seskupení, skládající se z kapalné části a z tuhých částí, které jsou v ní v kongruentní rovnováze a jejichž počet se rovná počtu komponentů seskupení.

Termín *eutektikum* byl v době svého tvoření oprávněn, protože charakterizoval zvláštní vlastnost (lehkou tavitelnost) roztoků a slitin při určitém poměru jejich komponentů. Tento termín mohl být vytvořen také z prvků, které by nevyjadřovaly nízký tavicí bod, ale přímo charakteristickou strukturu podobných slitin.

Logicky je méně oprávněn termín *eutektikum* k označení odpovídající kapaliny, protože tu nemá být charakteristická „tavitelnost“, „krystalizace“ (teplota krystalizace). Proti takové změně významu součásti *-tekt-* by nemuselo být námitek tehdy, kdyby termín jako celek nabyl nového smyslového obsahu a kdyby se ho ve stejném významu přestalo používat. Avšak v současné době termín *eutektikum* slouží k pojmenování čtyř různých pojmů, což se částečně vysvětluje snahou o krátkost (*eutektoidní bod* — *eutektikum*); kromě toho si při použití toho nebo jiného termínu plně neuvědomujeme, jaký pojem máme na mysli: zda „kapalinu“ nebo „ztuhlou slitinu“, „seskupení“ nebo „charakteristickou strukturu“.

Obr. 1. Diagramy kapaliny dvojího seskupení s omezenou vzájemnou rozpustitelností složek v tuhém skupenství
a – eutektikum; b – peritektikum

Obr. 2. Diagramy rovnováhy dvou seskupení s omezenou vzájemnou rozpustitelností složek v tuhém skupenství
a – eutektikum; b – peritektikum

V termínu *peritektikum* má část *peri-* (z řeckého *peri* – kolem, vně, na oné straně) zřejmě vyjádřit to, že teplota krystalizace peritektické kapaliny skládající se například ze dvou komponentů A a B, je mezi teplotou krystalizace komponentu A a teplotou krystalizace komponentu B (obr. 1). Je také možné, že použití části *peri-* je ovlivněno polohou bodu P (*peritektický bod*), jak je vidět na diagramu. Bod P leží „vně“ bodů F a G ne mezi nimi, jak tomu je při eutektiku (obr. 2).

Málo srozumitelné jsou také části *mono-* a *syn-* v termínech *monotektikum* a *syntektikum*. Představy, které autoři vzali za základ při výběru těchto předpon, se dají těžko uhodnout. Porovnání termínů *eutektikum*, *peritektikum*, *monotektikum* a *syntektikum* jasně ukazuje, že výběr prvků nebyl ovlivněn snahou vyjádřit v termínech znaky jednoho rodu.

Termín *distektikum* je utvořen analogicky k termínům předcházejícím. Srovnáme-li termíny *distektikum* a *eutektikum*, můžeme předpokládat, že jde o takový vztah komponentů, při němž je slitina nejtěžší tavitelná. Tohoto termínu se však používá v jednom ojedinělém případě, kdy je tekutá fáze v rovnováze s krystaly chemické sloučeniny stejného kvantitativního a kvalitativního složení. Zatím však existuje řada jiných seskupení, jejichž fáze mohou být stejným právem nazvány *distektikum*.

Všechny zkoumané termíny slouží nyní v podstatě nejčastěji pro označení různých takzvaných „zvláštních bodů“ na různých diagramech nebo nákresech tavitelnosti (nebo rozpustnosti). Přitom za základ výběru prvků pro takové názvy nejsou vzaty znaky jasně patrné. Tyto názvy spíše odrážejí jakési subjektivní představy o poloze těch nebo oněch bodů. Proto termíny *monotektikum*, *syntektikum* apod. jsou málo vhodné pro označení seskupení, ale i odpovídajících bodů. Zatím určitý bod na diagramu odpovídá určité fyzikální a chemické soustavě (nebo fázi), která je v určitém stavu. Proto za termíny pro body na diagramu by měly být vzaty příslušné znaky těch seskupení (jejich stavů a vlastností), jež tyto body zobrazují. Metodická chyba při tvoření termínů *peritektikum*, *monotektikum* apod. spočívá v tom, že byly zvoleny zřejmě znaky bodu na diagramu, a ne znaky seskupení samých. Při vytváření terminologie fyzikální a chemické analýzy je ovšem třeba vycházet z jiných předpokladů.

Pokud jde o některé z těchto termínů, můžeme je hodnotit stejně, jako jsme hodnotili dříve termíny typu *parastroj* a *horní hlava ojnice*. Můžeme například mluvit o tom, že termín *eutektikum* souhlasí s pojmem tuhá slitina s takovým vztahem komponentů, při němž má slitina nejnižší teplotu tavení, a o tom že termín *distektikum* neodpovídá příslušnému pojmu apod. Na základě toho se můžeme pokusit nahradit některé jasně nepřesné termíny výrazy vhodnějšími. Takový pokus však nepovede k žádoucím výsledkům. Je to možno vysvětlit tím, že termíny *eutektikum*, *peritektikum*, *monotektikum* apod.

nebyly tvořeny na základě přesně promyšlené soustavy příslušných pojmů a na základě vědecky podložené klasifikace.

Proto termíny pro mnohé pojmy jsou tvořeny bez ohledu na jejich vztah k ostatním pojmům (*distektika*), za základ názvů některých fyzikálních a chemických seskupení jsou vzaty znaky ojedinělé nebo náhodné, které necharakterizují přímo seskupení, ale bod na diagramu odpovídající nějakým parametřům toho seskupení. Jednotlivé termíny nabyly nepřipustné mnohoznačnosti (*eutektikum*) ap.

Ze sborníku D. S. Lotte, *Osnovy postrojenija naučno-techničeskoj terminologii*, Moskva 1961, přeložily Svatava Dolínková a Vlasta Mašková.

K PŘÍPRAVE SÚPISU SLOVANSKEJ ONOMASTICKEJ TERMINOLÓGIE

Vincent Bl anár

1. Na IV. medzinárodnom sjazde slavistov v Moskve v r. 1958 bol formulovaný návrh, aby sa zjednotila a normovala slovan-ská jazykovedná terminológia. Na I. slavistickej onomastickej konferencii v Krakove v r. 1959 sa prijal podnet, aby sa v súvislosti s jazykovednou terminológiou riešila tiež otázka slovanskej onomastickej terminológie. V referáte *K slovanské onomastické terminologii* dr. J. Svoboda ukázal, že revíziu onomastickej terminológie si vyžaduje nielen vytváranie nových pojmov v súvislosti s novou teóriou, ale najmä nevhodné kolísanie i v základných termínoch, ako je *antroponymia*, *antroponymika*; *hydronymia*, *hydronymika*; *onomastika*; *toponomastika*, *toponymia*; *geografické názvy* a i.¹ Na základe rokovania v Miestopisnej komisii ČSAV navrhol J. Svoboda takéto vymedzenie základných termínov: *onomastika* je náuka o vlastných menách; jej časťami sú *toponomastika* (náuka o zemepisných menách) a *antroponomastika* (náuka o vlastných menách osobných). Pre súhrn mien odporúča termíny *toponymia* a *antroponymia*. *Geografické* alebo *zemepisné názvy* (t. j. všetky vlastné mená

¹ *Prace onomastyczne 5*, I. międzynarodowa slawistyczna konferencja onomastyczna. (Księga referatów), Wrocław - Warszawa - Kraków 1960, 127-136.

zaznamenávané do máp a plánov) sa delia na *miestne mená*² (mená ľudských sídlisk) a *pomiestne mená* (čes. *názvy pomístní*: mená neosídlených miest). Tieto a iné návrhy Miestopisnej komisie ČSAV uplatnil J. Svoboda aj v súpise základných onomastických pojmov a javov, ktorý pripravil podľa uznesenia I. krakovskej konferencie. Svobodov návrh prediskutovala československá onomastická konferencia. Tento návrh bol predmetom rokovania terminologickej subkomisie na berlínskej konferencii 18. októbra 1961. K elaborátu podali pripomienky doc. M. Karaš a dr. T. Witkovski. Na schôdzke subkomisie sa prijali viaceré zásady pre prípravu súpisu slovanskej onomastickej terminológie.³ Elaborát dr. Svobodu bude predmetom rozboru v onomastických komisiách a má sa stať východiskom ďalšej práce pre súpis a normovanie onomastickej terminológie. V nasledujúcej etape pridajú jednotlivé národné onomastické komisie k súpisu príslušné ekvivalenty. Bude teda užitočné vyjadriť sa k zásadám zjednocovania základnej slovanskej onomastickej terminológie i k Svobodovmu súpisu.

2. I keď onomastický výskum zasahuje do histórie, geografie i sociológie, samotný materiál onomastiky (jedna skupina jazykových pomenovaní) má najužší vzťah k jazykovede. Niektoré všeobecné (onomastické) termíny a všetky termíny týkajúce sa slovotvornej a morfeematickej stránky pomenovania patria súčasne do lingvistickej terminológie. Už z toho vyplýva, že onomastická terminológia sa má opierať o jestvujúcu jazykovednú terminológiu. Pre totožné pojmy sa musia používať rovnaké termíny a pri normovaní onomastických termínov treba vychádzať zo všeobecných zásad predovšetkým jazykovednej terminológie. Avšak v onomastike sa používajú početné špeciálnejšie termíny, ktoré nijaký súpis jazykovedných termínov neobsahuje. Preto je na mieste zhrnúť onomastické termíny do osobitného súpisu. Prvú úlohu pri unifikačnej práci v celoslovenskom rámci by sme formulovali asi takto: zjednotiť spoločné termíny v onomastickej a jazykovednej terminológii a onomastickú terminológiu vcelku budovať na zásadách, ktoré sa uplatňujú v prijatej jazykovednej terminológii.

Pri zjednocovaní slovanskej onomastickej terminológie treba v prvom rade dosiahnuť jednotu vo vymedzení obsahu základných pojmov, napr. *vlastné meno*, *osobné meno*, *zemepisné meno*, *pomiestne meno*, *onomastika*, *toponymia*, *hypokoristikon*

² Navrhované české termíny tu uvádzame v slovenskej podobe.

³ Pozri J. Svoboda, *Zpráva ze subkomise pro onomastickou terminologii*, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV II, 1961, 322–324.

a pod. Zjednocovanie terminológie sa sotva môže vzťahovať na názvy jednotlivých skupín mien, napr. na všetky druhy obyvatel'ských mien a pod.

Dôležitou úlohou národných terminologických subkomisíí bude odstrániť dvojznačnosť niektorých základných termínov (napr. *onomastika*, *pomiestne meno*). Pripadná neustálenosť termínov sa môže využiť pri unifikáčnej práci v tom zmysle, že sa uprednostnia varianty používané v niekoľkých slovanských jazykoch. V národných terminologických súpisoch by bolo užitočné uvádzať, ak jestvuje, na prvom mieste cudziu podobu a na druhom domácu podobu termínu. Termíny, ktoré presahujú rámec jazykovedy, treba prekonzultovať s odborníkmi z príslušných disciplín. Viaceré rozdielne termíny sa budú musieť vzhľadom na ich zaužívanosť v jednotlivých jazykoch ponechať. Ťažkosti, ktoré by mohli pri práci vzniknúť, sa odstránia publikovaním súpisu základnej slovanskej onomastickej terminológie. — Z uvedených hľadísk sa pozrime na Svobodov návrh.

3. Po informatívnom úvode nasleduje súpis onomastických termínov rozdelený do 4 skupín: (1) vlastné mená (všeobecne), (2) vlastné mená miest, (3) vlastné mená vecí (okrem miest), (4) vlastné mená živých tvorov. V prvej skupine, je 50 termínov, v druhej 114, v tretej len 11 (aj z toho vidno, že vyделение je len konvenčné), vo štvrtej 86. V jednotlivých skupinách sa materiál podáva tak, že na prvom mieste je číslo termínu podľa desatinného triedenia, nasleduje termín (ale niekedy len charakteristika názvu alebo nejakej skupiny mien) a v prípade potreby i osvetľujúci príklad. K základnejším termínom autor pripojil poznámky o príslušných medzinárodných, prípadne slovanských termínoch. J. Svoboda v úvode pripomína, že pokiaľ ide o české termíny, na prvom mieste sa uvádza termín, ktorý bol v predbežnej diskusii Miestopisnej komisie ČSAV označený za najvhodnejší. V zátvorkách sú termíny, ktoré Miestopisná komisia neodporúča, napr. 1754 *složené (podvojně) příjmení* (Suchovo-Kobylin). J. Svoboda bral české príklady zväčša zo Šmilauerovej práce *Soustava jmen (Místní jména V)* a zo Šmilauerovho nevytlačeneného *Úvodu do toponomastiky*, nemecké príklady z Bachovho diela *Deutsche Namenkunde*. Pri excerpicii termínov z časopisov a kníh mu pomáhal dr. Miroslav Frydrieh. K zlepšeniu práce poslúžili početné pripomienky a doplnky prof. Vladimíra Šmilauera.⁴

⁴ Pozri záverečnú poznámku v návrhu.

Svobodov súpis má svoju hodnotu zhrnutím a systematickým roztriedením celej onomastickej látky, je to zásluhný prehľad onomastických pojmov a javov, nevyhnutný pre súpis slovanskej onomastickej terminológie. Súpis pomôže pojmovému zjednocovaniu a koordinovaniu práce pri normovaní slovanskej terminológie v celoslovanskom rámci. Pravda, ako súpis termínov nemá ešte definitívny ráz.

Uvítať treba, že predložené návrhy boli už posúdené a odobrené Miestopisnou komisiou ČSAV. Správne sa pojmove a terminologicky odlišila náuka o menách od súhrnu mien (porov. 2001 *toponomastika*, 22101 *hydronomastika*: 2002 *toponymie*, 22102 *hydronymie*). V súpise sú aj také termíny, ktoré v našej odbornej literatúre ešte nie sú bežné, ale sú potrebné, napr. podľa Serebrennikova 2031 *topoleksemy* (slová použité len v toponymii; v češtine a slovenčine by bola podoba *topolexemy*); 2032 *indikatory* (slová charakterizujúce zemepisné mená určitej oblasti), poľské 4152 *zawołania herbowe*. Novšie zameranie onomastického výskumu na zachytenie istých javov v mapách má tiež v tomto súpise svoj odraz (2033 *izotoponymy*: zemepisné mená tohože typu pri zakreslení do máp izoglosami). V tomto smere sa bude dať onomastická terminológia čoskoro prehliť.

Z terminologického hľadiska možno uviesť k súpisu viacero pripomienok. Niektoré sa týkajú formálnej úpravy, niektoré spôsobu spracovania terminologickej látky.

V súpise termínov by sa mala dodržiavať zásada, že najprv sa uvádza termín a potom jeho výklad. Opačný postup (napr. 1753: *člen identifikující zaniká*; *elipsa, eliptická jm. ...*; podobne napr. 2114, 2121) narúša jednotné podávanie látky. — Taktiež formálnej stránky návrhu sa týka pripomienka, že nie je vhodné používať zámená alebo odkazovacie slová namiesto termínu. Termín treba opakovať, napr.: 1711 *spojovací samohláska u komposit ...*, 1712 její zánik; malo by byť: *zánik spojovací samohlásky u komposit*. Podobne v č. 2112, 2113. Pri číslach 2146, 21461, 21462, 2147 treba namiesto pomlčky opakovať *MJ*. Tak aj inde.

Spomenuli sme už, že J. Svoboda nepodal iba prehľad onomastických pojmov, ale spracoval a systematicky roztriedil aj najdôležitejšie onomastické javy, vychádzajúc najmä z českého materiálu. Tu nejde o onomastickú terminológiu, ale o detailné vecné triedenie rozličných miestnych, pomiestnych, osobných mien alebo skupín mien. Podľa vecnej príbuznosti sa určujú väčšie skupiny mien, ale zväčša tu chýba nadradený spoločný

pojmem, ktorý by zahrnoval celú skupinu príbuzných vecí, javov. Napr. súhrnný termín *chyba* pri č. 2233, 2235, 2236. Uvedme príklad: 2215 *názvy vodných stavieb, prehrad, průplavů, vodovodů*. V takých prípadoch nemá tento súpis ráz terminologického návrhu, ale je to vydeľovanie istých skupín mien podľa vzťahov motivovanosti a podľa slovotvorných kritérií (porov. ešte: 21211 v podobe složeniny se slovom *-ves, Milčeves, Libčeves*). Otázne je, čo tu má dodať inoslovanský terminologický orgán; azda má len zistiť, či aj v inom jazyku jestvuje podobný druh mien (alebo aj navrhnúť termín?). Terminologické zjednocovanie tu neprichádza do úvahy.

Niekde priam splyva výklad a termín, napr. 1914: *křížení jmen, hybridní jména*. K tomu by som pripomenul, že termínom sa má pomenúvať istý jav, forma (napr. *hybridné mená*), a nie samotný proces ich vzniku (napr. *křížení mien*). Preto aj v č. 178 by bol pre poľské *przymiotniki onomastyczne* vhodnejší ekvivalent *adjektiva z vlastních jmen*, ako *tvorení adjektiv z vlastních jmen*, ktoré je v súpise.

Z hľadiska pojmového treba ešte uvážiť miesto obyvateľských a národných mien v sústave osobných mien (pozri č. 473, 4741, 4742, 4743). Ďalej je diskutabilné rozlišovanie pojmov *vlastné meno* a *vlastný názov*, pretože istý vzťah k motivácii sa svojím spôsobom vytvára v každej skupine vlastných mien a výrazná motivácia vecným vzťahom nie je vo vývine vlastných mien ničím novým. Výrazy *meno* a *názov* sa u Svobodu striedajú (porov. č. 2172, 21721, 2173 a č. 2174 atď.). K zaradeniu hypokoristik do systematiky osobných mien možno dodať, že ako osobitná skupina sa nevydeľujú po linke slovo-творnej, ale funkčno-štylistickej (k č. 1732, 417, 424).

Do súpisu by sa ešte mohli zaradiť termíny ako: *porovnávacía (slovanská) onomastika, slovotvorný typ (model), ústup (strata) motivácie* (č. 1951). Pretože v súpise sú aj vecné skupiny, mohlo by byť v ňom aj diferencovanie osobných mien z hľadiska pomenovacej sústavy.

Najdôležitejšia pripomienka sa týka užšej koordinácie s princípmi vypracovanej českej jazykovednej terminológie. Na jar tohto roku rozoslala Československá terminologická komisia lingvistická heslár základnej jazykovednej terminológie na posúdenie širšej odbornej verejnosti. Tento heslár prijala Medzinárodná terminologická komisia vo Varšave v dňoch 21.—24. marca 1962 za podklad pre spracovanie heslárov vo všetkých slovanských jazykoch. J. Svoboda vypracoval svoj súpis skôr. Bude nevyhnutné obidva terminologické súpisy zjednotiť. Nie-

len z hľadiska pravopisného (heslár základnej lingvistickej terminológie, 56: *kompozitum*, Svobodov súpis: *komposita*), ale najmä pokiaľ ide o stavbu termínu. Viaceré termíny — a z toho tiež niektoré základné — sa tu odlišujú, napr. *obecné jméno* (súpis, č. 14) — *apelativum, obecné substantivum (podstatné jméno)* (heslár, 40), *falešná dekompozice* (súpis, č. 183) — *mylná dekompozice* (heslár, 53), *pravé složeniny* (súpis, č. 1713) — *vlastní kompozitum (složenina)* (heslár, 56) a i. Pri termíne, ktorý má podobu združeného pomenovania, v súpise onomastickej terminológie sa obyčajne kladie adjektívum za substantívum, napr. 2041, *jména primární, 1751 člen identifikující, 1911 jména domácí, ale 1913 cizí jména*. Heslár základnej lingvistickej terminológie takmer dôsledne uplatňuje poradie adjektívum + substantívum, napr. *složené slovo, slabičná zkratka, domácí podstatná jména, předmětové sloveso, ale: přechodník budoucí* a i. V takýchto prípadoch sa budú musieť jestvujúce rozdiely odstrániť.

Po príslušných úpravách, ku ktorým sme tu vyslovili niekoľko podnetov, Svobodov súpis onomastických termínov bude dobre plniť stanovený cieľ. S prípravou inoslovanských ekvivalentov sa bude môcť skoro začať.

K VÝVOJI A DNEŠNÍMU STAVU TECHNICKÉHO, ZEJMÉNA HUTNICKÉHO NÁZVOSLOVÍ

František Pišek

Nelze říci, že by dnešní stav technického odborného názvosloví byl uspokojivý. Jedna z hlavních příčin tohoto neuspokojivého stavu spočívá v tom, že v době počátku rozvoje průmyslu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, tj. až do konce první světové války byl průmysl, nehledíme-li k malému počtu malých strojů, úplně v rukou německého kapitálu. Až do r. 1918 a dlouho ještě na počátku samostatného čs. státu byla ve strojárnách technickou řečí němčina. Výkresy byly popisovány německy, rozpisky (štyklisty), které provázely jednotlivé součástky do dílny, byly rozpisovány německy. V celé oblasti tzv. korunních zemí měla jediná továrna „Českomoravská“ v Praze-Libni technickou řeč českou. Technická čeština byla pěstována jen na vysokých a průmyslových školách. Z vysokých škol byla to pražská technika a od r. 1900 strojní fakulta na

České vysoké škole technické v Brně. Její první posluchači přišli do praxe prakticky až v r. 1906. V hornictví a hlavně v hutnictví nebyla technická čeština na vysoké škole pěstována, protože až do r. 1918 jediná vysoká škola v Příbrami (K. k. montanistische Hochschule) měla za úřední a vyučovací jazyk němčinu. Odborné literatury psané česky bylo jen poskrovnu a jen málo profesorů na vysokých školách snažilo se užívat správného českého názvosloví. České časopisy vydávané v té době neměly úroveň časopisů německých a neměly proto velký počet odběratelů. V strojnických závodech i čeští technici a inženýři odebírali hlavně rakouské a říšskoněmecké časopisy.

Za těchto okolností nebylo divu, že ve strojírnách a slévárnách, kde byli dělníci, mistři a někde i vedoucí Češi, panovala zkomolená technická řeč. Užívalo se takých slov jako: bolzny, kolbny, paštyky, zánrady, heble, napasování, lunkry, kernajzny, formkastny apod.

Zřízení samostatného čs. státu v r. 1918 vyvolalo ve strojírenství živelnou snahu přejít ve strojírnách co nejrychleji na české úřadování. Rychle se tvořila technická čeština, často byly tvořeny novotvary, připomínající výrazy poštmistra Sýkory z Jiráskova F. L. Věka, někdy otrocké překlady z němčiny. Díky úsilí velkého počtu vyšších technických kádrů, strojírenských časopisů a vydávání české strojnické literatury bylo strojírenské názvosloví vytrženo tak jako v málo našich technických oborech.

Hůře je to v hutnictví, kde až do r. 1918 nebylo v provozu českých úředníků, protože hutě vedené německými nacionalisty, zásadně nepřijímaly do provozu české inženýry. Po r. 1918 v hutních závodech zůstával stále kádr německých inženýrů a ten se bránil přijímání českých inženýrů do provozu i přes nátlak, který dělala na hutě vláda. Jedině Bářské a hutní závody činily v tom výjimku. Tím, že v hutích zůstali němečtí úředníci, udržela se tam ještě dlouhá léta úřední a technická řeč německá. Čeští odborníci teprve dorůstali. Okupace zvrátila počestvování závodů, vše přišlo do starých kolejí. Velký zlom nastává tu po porážce hitlerovského Německa r. 1945. V hutích přejímají vedení a práci čeští odborníci, nastává někdy násilné tvoření nových českých hutnických názvů, vznikají násilné překlady z němčiny a přejímání ruských názvů i v těch případech, kdy byly pro určitý pojem dobré české názvy.

Až po dnešní den není vnesen do hutnické terminologie po-

rádek; vyskytuje se pro jeden a týž pojem řada názvů podle hutí, kde byly utvořeny, což způsobuje zmatek při objednávkách i při přenášení zkušeností. Poněvadž po osvobození v r. 1945 nebylo dostatek české hutnické literatury, vznikla vlna v pořizování překladů ruské odborné literatury; překlady se vydávaly tiskem bez jakékoliv jazykové kontroly, a tak vznikla řada „slovníkových“ překladů. Je to přirozené, protože překladatelé neznali odbornou podstatu věci. Bohužel i zodpovědná místa počala tyto „slovníkové“ překlady slov zavádět a někde dosud těch novotvarů užívají.

K těmto patří některé základní výrazy, např. černá metalurgie (doslovný překlad z ruštiny), namísto správného *železářství*, pestrá metalurgie (doslovný překlad z ruštiny), namísto správného *kovohutnictví*, tepelný režim, namísto správného *teplenný řád*, struskový režim, namísto správného *vedení strusky*.

Slovo *režim* se stalo dnes oblíbeným slovem překladatelů; když nevědí, jak něco přeložit, použijí slova *režim*, např. tavicí režim (*tavicí pochod*), chemický režim (*chemický pochod*) apod. Tím vzniká nejasnost, jelikož pojem režim nemá tak jedznačný význam jako vžitě české slovo.

Obdobně se stal takovým zázračným slovem *agregát*. Např. tavicí agregát namísto *tavicí pec* nebo *tavicí jednotka*, výrobní agregát — správně *výrobní jednotka*, strojní agregát namísto *stroj*, po případě *soustrojí* apod.

Nejen rychlé a nekontrolované překládání z ruštiny, ale i překládání z němčiny „obohatilo“ náš jazyk nemožnými novotvary. Za okupace, kdy se musely překládat všechny české dopisy do němčiny, byl jsem z jednoho závozu dotázán, jaký druh železa je Schwimmosen-Eisen. Překladatel, který nemohl nalézt ve slovníku *plávkové železo* (Flusseisen), vyhledal si slovo *plavky* a „vytvořil“ nový druh železa. Je to obdobně „slovníkovému“ překladu *v lůně matky země* — in Gebärmutter der Mutter Erde.

K tak hrubým omylům dochází sice jen v ojedinělých případech, ale běžně se zahrnily jiné doslovné překlady a přímé přejetí: metalurgie (Metallurgie) namísto starého českého *hutnictví*, plamenná pec (Flammofen) namísto názvu *pálcí pec* užívaného již ve středověké češtině.

Steh, tj. jednotlivý průchod válcovaného zboží válci ve válcovně, se nazývá podle německého doslovného překladu (Stich), správný český termín je však *průval* nebo *průchod válcí*, podobně pokojová teplota (Zimmertemperatur) namísto *normální teplota*.

Někdy překlad utvoří úplně falešnou představu; tak v jednom překladu anglického článku vyskytl se několikrát výraz mořské uhlí (*sea coal.*). Dělal to dojem, že je to uhlí získávané z moře. Ve skutečnosti je to uhlí dopravované po moři.

Někdy dochází při překladu ze slovanských jazyků k těžkým omylům. Tak vyšla v jednom vydavatelství po převratu kniha přeložená z ruštiny s titulem *Kalení do másla*. Způsobilo to podiv, poněvadž se u nás kalí do oleje. Omyl vznikl tím, že olej se rusky nazývá *maslo*, což překladatel ani kontroloři nepostřehli.

Překvapení také vzbuzoval v některých překladech rovnovážný diagram Cu-Pb (*měď — olovo*), který odpovídal všeobecně známému diagramu Cu-Sn (*měď — cín*). Omyl vznikl tím, že překladatel nevěděl, že ruské slovo *olovo* odpovídá českému slovu *cín*, kdežto rusky se olovo nazývá *svinec*.

Velmi často, hlavně vlivem němčiny, se používá slov, která v češtině nevystihují podstatu věci. Tak se např. používá pro *ztuhlou ocel* (opak tekuté) názvu pevná ocel. *Pevná ocel* je tuhá ocel, která má velkou odolnost proti působení vnějších sil; naproti tomu tuhá ocel je ocel ve stavu tuhém (která přešla ze skupenství tekutého do tuhého, ať je jakkoliv pevná). Právě tak v metalografii není správné z téhož důvodu označení pevný roztok, nýbrž správné je *tuhý roztok*.

Někteří autoři používají s velkou oblibou cizích slov, např. kontinuální provoz místo *plynulý provoz*; iniciovat místo *vyvolat*, dát podnět; intenzifikovat výrobu místo *zrychlit výrobu*; operace místo *úkon*; aparatura místo *přístroje*; lunkr místo *stažena*; kychta místo *sazebna*; kychtový plyn místo *vysokepecní plyn*.

Někteří autoři nedbají vůbec o ustálené vžitě názvosloví a zavádějí nové, např. *odlitek* nahrazují slovem licí útvar apod.

Ve veliké oblibě je dnes slovo *technologie*, pro které máme dobrý český výraz *výroba* nebo *výrobní způsob*. A někteří autoři, aby zdůraznili technologii, píší dokonce o výrobní technologii, nebo o technologické výrobě!

Velký jazykový nešvar se zahnížil v celé technické literatuře. Je to např. fráze „vyrábí se svařováním“ namísto *svařuje se*; „výroba se provádí“ — *vyrábí se* apod.

Více než kde jinde je nutno udělati pořádek v hutnickém názvosloví. Názvosloví pro surové železo a jeho výrobu a pro práškovou metalurgii a její výrobu se stalo státní normou (ČSN 42 0041, ČSN 42 0049). Nyní je rozpracováno názvosloví pro ostatní hutnické obory, jak o tom referují v Českosloven-

ském terminologickém časopise 1962, č. 1, str. 56 inž. Ivo Kruliš a dr. Miroslav Roudný. Je nutno jednak sjednotit se na názvu různých výrobků, které jsou v různých závodech různé (např. ve válcovně: *ingot, blok, balvan, brama, ploska, čep, sochor, cágle*), jednak oživit staré a vytvořit nové české a slovenské názvy.

Nejde o odstranění cizích názvů dnes již v technické praxi vžitých, jako např. *generátor, regenerátor, rekuperátor, pyrometr* atd., nýbrž o odstranění názvů vzniklých otrockým překladem nebo vlivy prostředí (např. barník, králík pro housku odlitou ze zbytku kovů v pánvi).

Ve starých hutnických krajích jsou zachovány mezi lidem staré pěkné názvy. Např. ve slévárnách v Brdech, vzniklých z hutí, používá se na místě výrazu licí pánev (Pfanne) slova *lžice — velká lžice, malá lžice*. Jsem přesvědčen, že na Slovensku, které bývalo kolébkou kovohutnictví, je zachováno mnoho odborných názvů, které by znamenaly obohacení našeho technického jazyka.

Při tvorbě nových slov je nutno spolupracovat s Ústavem pro jazyk český ČSAV a s Ústavem slovenského jazyka SAV. Touto spoluprací podařilo se již nahradit řadu nově zaváděných cizích slov týkajících se nových metod práce vhodnými českými názvy. Např. slovo *peletisace, pelety* — tj. vytvoření větších tělísek z rudného prachu — bylo nahrazeno slovem *sbalkování, sbalky*, které se již dobře ujalo, nebo *aglomerát — spečenec* a pod.

Reorganizace Úřadu pro normalizaci znemožnila další vydávání hutnických názvoslovných norem, které byly na mezinárodním sjezdu slévárenském v Curychu r. 1960 vysoce ceněny (dosud žádný z pokrokových průmyslových států takové normy nemá); lze doufat, že se nalezne cesta jak rozpracovaný materiál co nejdříve vydati. Jak dalece je hutnický názvoslovný materiál rozpracován, je patrné z uvedeného článku.

Je však nutno, aby i nadřizené úřady považovaly normu za zákon a svoji terminologii podle toho upravily. Také vysokoškolské texty by se měly řídit normami a měly by být kontrolovány jazykovými odborníky.

NA OKRAJ GENETICKEJ TERMINOLÓGIE

Jarmila Pikorová-Bartáková

Genetika — veda o zákonitostiach dedičnosti a premenlivosti organizmov — je jednou z najmladších vedných disciplín, s čím súvisí aj veľká rozkolísanosť, nedôslednosť a nejednotnosť jej odbornej terminológie. Dnešný stav genetickej terminológie nám okrem zahraničnej literatúry a celého radu prác našich odborníkov súhrnne podáva *Terminológia genetiky*, ktorú zostavila Komisia pre geneticкую terminológiu pri Ústave slovenského jazyka SAV r. 1961, niekoľko odborných hodnotiacich príspevkov (Vit Bojňanský—Ján Horecký, *Motivácia biologických termínov*, Slovenské odborné názvoslovie 1961, 225—229; Ján Horecký, *Charakteristika genetickej terminológie*, Slovenské odborné názvoslovie 1961, 321—324) a pre porovnanie obsiahla publikácia Karla Hrubého, *Genetika*, ktorú vydalo Nakladateľství ČSAV v Prahe r. 1961.

Prvým charakteristickým znakom dnešnej genetickej terminológie je prevažnosť cudzích slov, druhým bohatstvo synonym. Za hlavnú príčinu tohto stavu sa pokladá jednak mladosť genetiky ako vedného odboru, ktorý sa formuje vlastne až v tomto storočí (v celosvetovom meradle), a najmä okolnosť, že často tie isté čiastkové problémy spracúvali a spracúvajú zahraniční vedci izolovane, čo má za následok nevhodné množenie synonymných pomenovaní pre rovnaké pojmy alebo javy. Je nádej, že častejší styk zahraničných vedcov, vzájomná výmena poznatkov a koordinácia práce časom túto nežiadúcu synonymitu zredukujú a že sa presní celá terminológia.

Ak hovoríme o prevahe cudzích názvov, nejde nám o ich odstránenie (najmä pri zaužívaných termínoch, ktoré majú dôležitú úlohu hlavne z hľadiska medzinárodnej výmeny skúseností, vzájomného preberania nových vedeckých objavov a výsledkov výskumu). Ide nám však o to, aby sa paralelne s cudzími názvami zavádzali u nás v systéme genetickej terminológie i domáce názvy, a to jednak staré, dávno známe, jednak novoutvorené, ktoré naši súčasní odborníci utvorili buď podľa cudzích predlôh, buď samostatne podľa podstaty vyjadrovaných pojmov a v zhode s celým systémom našej odbornej terminológie. Mohli by sme uviesť celý rad dôvodov, ktoré by podopreli našu požiadavku.

Ak berieme do úvahy napr. dnešnú snahu o popularizovanie a sprístupňovanie vedeckých poznatkov v podobe vedecko-

populárnych prednášok a besied, vidíme, že sa pri takýchto podujatiach nezaobídeme bez zrozumiteľných domácich termínov, ktoré by odborný text čiastočne uľahčili a urobili ho prístupnejším a jasnejším. Je to dôležité práve v oblasti genetiky, ktorá má zatiaľ veľmi rôznorodú a neustálenú terminológiu; okrem cudzích názvov, zapadajúcich do celkového rámca našej odbornej terminológie, sú tu aj mnohé názvy vymykajúce sa zákonitostiam tvorenia slov v našich jazykoch i terminologickým zásadám.

Nesporným kladom publikácie Terminológia genetiky na rozdiel od českej publikácie K. Hrubého je práve snaha raziť cestu známym domácim pomenovaniám. Porovnajme niekoľko príkladov:

K. Hrubý, *Genetika*

Terminológia genetiky

embryo	embryo = zárodok
endomitosa	endomitóza = vnútorné delenie
ejakulát	ejakulát = sperma = živočíšne semeno
endosperm	endosperm = semenný bielok
fragmentace	fragmentácia = rozpad chromozómu
gameta	gaméta = pohlavná bunka
intermediarita	intermediarita = zmiešaná dedičnosť = neúplná dominancia
mutace	mutácia = idiovariácia = odskok = saltácia = sport
polyembryonie	polyembryónia = mnohozáródkovosť
polyhybrid	polyhybrid = mnohonásobný kríženec
trihybrid	trihybrid = trojnásobný kríženec
akcesorický chromosom	akcesorický chromozóm = prídavný chromozóm
letální gen	letálny gén = letálna vloha
dominantní znak	dominantný znak = prevládajúci znak
ekvatoriální rovina	ekvatoriálna rovina = metafázová rovina = ekvatoriálna doštička = rovníková rovina

Táto dobrá snaha je ešte správnejšia tam, kde sa komisia snažila vytvárať a uprednostňovať priezračnejšie domáce ekvivalenty nahrádzajúce tie termíny, ktoré sú cudzie nášmu jazyku nielen po stránke grafickej a zvukovej, ale aj po stránke morfolologickej a syntaktickej, a preto nie je pravdepodobné, že by časom zdomácneli. Máme na mysli najmä množstvo anglických termínov, napr. *cleavage-polyembryony*, *spindel-attachement*, *cell-lethals*, *cell-lineage*, *method by total score*, *breeding in and in a* i. Avšak termíny *cross-over*, *crossing-over*, *culling*, *cline* a ešte mnché iné ostali tu i napriek tejto snahe ako jediné alebo aspoň uprednostnené termíny i pre domáce použitie, hoci by sa i tu našlo domáce pomenovanie,

ktoré by vystihlo podstatu pomenovaného pojmu alebo predmetu.

Miestami sa v Terminológii genetiky priamo uprednostňuje domáce pomenovanie, napr.:

K. Hrubý, <i>Genetika</i>	<i>Terminológia genetiky</i>
sterilita	neploidnosť = sterilita
indukovaná mutácia	umelá mutácia = indukovaná mutácia
gonochorizmus	jednopohlavnosť = gonochorizmus
heterostylie	rôznočnelkovosť = heterostýlia
hybridisace — křížení	křížení

Niekde sa však z nedôslednosti udržali na prvom mieste také pomenovania, ako napr.:

čistokrevnosť	homozygotnosť, nevh. čistokrvnosť
mateřská dedičnosť	maternálna dedičnosť
stejnorodost	homogénia = rovnorodost
evoluční teorie	descendenčné teórie = vývojové teórie = evolučné teórie

*

V súvislosti s genetickou terminológiou treba však poukázať aj na ďalšie nedôslednosti.

Pomenovania typu *jednomužstvo*, t. j. zložené slovami s *jedno-* (*mono-*) na začiatku, sú tu spoločnými názvami pre živočíchy i rastliny, zatiaľ čo zloženiny s *mnoho-* (*poly-*) sa z tohto hľadiska delia na homonymá, hoci takisto by bolo možné deliť i názvy s *jedno-*, *mono-*, napr.:

monandria	— 1. existencia jedinej tyčinky v kvete, 2. oplodňovanie jediným samčekom;
polyandria ¹	= mnohotyčinkovosť výskyt viacerých tyčiniek v jednom kvete;
polyandria ²	= mnohomužstvo pohlavný styk viacerých samcov s jednou samičkou;
monogýnia	= jednoženstvo párenie iba s jedným jedincom samičieho pohlavia;
polygýnia ¹	= mnohopiestikovosť
polygýnia ²	= mnohoženstvo

Podobne i v prípadoch *polygamia*¹ = výskyt obojpohlavných a jednopohlavných rastlín v rámci druhu a *polygamia*² = mnohomanželstvo dochádza k rozpadu na homonymá. Uvádzané termíny nájdeme už v známej botanike J. S. Presla, *Počátkové rostlinosloví* (Praha 1848) alebo v Jungmannovom *Slovníku česko-německom* (Praha 1835—39) až po *dvanáctiženstvo* (*dodecagynia*) a *dvacetimužstvo* (*icosandria*). Spo-

mínané termíny sú tu však vždy spoločné pre obe skupiny, t. j. pre živočíchy i pre rastliny.

Obdobný prípad je i pri zložených pomenovaniach s *-domosť*:

jednodomosť = androgýnia = monécia

dvojdomosť = diécia

polyécia = viacdomosť.

Nevedno, prečo sa pri termíne *viacdomosť* uprednostňuje latinský názov, keď v prvých dvoch prípadoch je na prvom mieste domáce pomenovanie. Takýmto postupom sa narúša systémosť blízkych termínov.

Termín *obrovský vzrast* = *gigantizmus* je vysvetlený aj pri hesle *obrovský vzrast*, aj pri hesle *gigantizmus*, ale trochu odlišne. (Pri hesle *gigantizmus* sa definuje ako vznik obrovských foriem založených zväčša na polyploidii, ale pri druhom hesle sa hovorí i o hyperfunkcii hypofýzy ako o jednej z príčin gigantizmu.) Ďalej sa tu uvádza i *gigantická forma*, hoci by ako synonymum obstál i termín *obrovská forma*, pretože základným pomenovaním je termín *obrovský vzrast*.

Termín *odroda* je uvedený ako samostatné heslo bez synonymného cudzojazyčného ekvivalentu. Na strane 137 sa však hovorí iba o *obnove sort*, a nie *odrod*, na strane 105 o *krajovej odrode (sorte)* popri *miestnej odrode (sorte)*, a hneď vedľa o *sortovej akosti*, pričom pomenovanie *odrodová akosť* sa tu pripúšťa len ako druhoradé, hoci celý rad ďalších pomenovaní (napr. *odrodová kontrola*, *odrodové normy*, *odrodové osvedčenie*, *odrodové skúšky*, *odrodové vlastnosti*, *odrodový pokus*, *odrodovoliniové kríženie* atď.) vôbec nemá synonymá so *sortový*. I tu je istá nevyrovnanosť v systéme tejto terminológie, ovplyvnená pravdepodobne úzom.

V týchto súvislostiach treba ešte pripomenúť, že v slovníku nie je uvedený termín *semeno*, hoci od neho odvodené slová sa vyskytujú v iných pomenovaniach (napr. *semenný bielok*, *semenník*).

Striedavá dedičnosť je druhoradým pomenovaním popri *dominantná dedičnosť*, zatiaľ čo pri *criss-crossingu*, ktorý je výrazne cudzí, uprednostňuje sa priezračnejší názov *striedavé kríženie*. Takéto poradie mohlo byť i pri termíne *dominantná dedičnosť*.

Pri termínoch *zárodočná dráha* — *Keimbahn*, *zárodočný terčík*, *zárodočný vak*, *stredný zárodočný list* = *mezoblast* = *mezoderma* sa uprednostňujú domáce pomenovania s adjektívom

zárodočný, len v prípade *zárodočná bunka* sa táto zásada narúša a na prvé miesto sa kladie názov *embryonálna bunka*.

*

Uviedli sme niekoľko sporných prípadov a niekoľko domácich pomenovaní, ktoré sa v Terminológii genetiky ustálili ako termíny. Treba však k tomu ešte poznamenať, že vo väčšine prípadov nejde o celkom nové slová, utvorené špeciálne pre tento účel. Značná časť týchto slov patrí k staršej vrstve slovnej zásoby a odborný význam získala až neskoršie, len ako dodatok k základnému širšiemu významu; tento odborný význam sa uplatňuje predovšetkým vo viacslovných pomenovaniach. No i tak by sa našlo dosť názvov, ktoré fungujú v jazyku už pomerne dlho so svojou úzko vymedzenou odbornou náplňou. Možno sa o tom presvedčiť v celom rade publikácií, zväčša učebníc prírodopisu z konca minulého storočia, ktorých autormi sú Gustáv Kordos, Pavel Uhrín, Ján Kožehuba, Frant. Otto Matzenauer, Pavel Veselský, Ludovít V. Rizner a i.

Obdobný stav bol a je aj v Čechách, preto i v češtine je riešenie problému využívania domácich názvov z oblasti genetiky takisto aktuálne a naliehavé. Stačí porovnať niekoľko dokladov z Jungmannovho slovníka s príslušnými termínmi z Terminológie genetiky.

Okrem všeobecnejších pomenovaní *chov*, *kmen* (i v spojeniach *chov dobytka*, *kmen dobytka*, *kmenová matka*, *kmenoví rodičové*), *květ*, *pyl* (*pel*), *plod*, *plemeno*, *vejce* (*vajce*, *vajíčko*) nájdeme v ňom aj odbornejšie názvy typu:

množení (vo význame multiplicatio)	množenie
neploďnosť (sterilitas)	neploďnosť = sterilita
pučení	pučanie = gemiparía = gemácia
oplozovanie	oploďnenie = fekundácia = fertilizácia = gametogamia = sexuálna fúzia = zúrodnenie
početí (conceptio)	konceptcia = počatie
plodnosť (fertilitas)	plodnosť = fertilita
semenník 1. semenář, Samenhändler	semenník
2. Samenkapsel	pregnancia = gravidita = tehotenstvo
těhotnosť, těhotenství (graviditas)	brezivosť
obřezlost (u zvířat)	druh = species
druh	vaječník (pre živočichy)
vaječník (u živočichov ovarium, u rastlín germen)	semenník (pre rastliny)
	germen = nesmrtelná zárodočná plazma (Weissmann)

tyčinka (stamina)
obojpohlavný kvet

tyčinka = stamen
obojpohlavný kvet = obojaký kvet

Okrem toho nájdeme tu i také odborné pomenovanie ako *připouštění z ruky* — *připůšťanie z ruky*, ktoré sa v rovnakej podobe používa i dnes.

Okrem vypočítaných príkladov našli by sme celý rad drobných zaujímavostí, prezrádzajúcich vývoj domácich názvov. Uvedme si aspoň niektoré.

J. Jungmann

Terminológia genetiky

lůžko, ložce (placenta)
semenice (trophospermum, placenta)

placenta = lůžko (u živočíchov) =
= semenica (u rastlín)

Presl

lůžko (receptaculum)
semenice (placenta), spermatro-
phum)
zárodečnice (trophospermium)

Rozmnožovanie nazýva Presl *rozplemeňování* (*rozplemeňovací audy*, *rozplemeňovací ústroje*, t. j. *ústroje plodící čiže plodidla a rodící čiže rodidla*). Uvádza názvy ako *tyčinky* (*stamina*) zložené z nitiek a prašníkov, *pyl* či *pel* (*forilla*), *pelové brylky* a *torbička*, *chám* (pri rastlinách, ako aj pri živočíchoch), *chámotok*, *chámovod*, *pestík* (*pistillum*) — Jungmann ho pokladá za ruské pomenovanie, *os rodící* (*carpaxis*), *plodolist* (*carpophyllum*) — dnešný *karpel*, ďalej *blizna* (*stigma*), *čnělka* (*stylus*) — Jungmann ju nazval aj *strmělka*, *výtrus* (*spora*) a i.

Pre termíny *opelenie* a *oplodnenie* = *fekundácia* = *fertilizácia* = *gametogamia* = *sexuálna fúzia* = *zúrodnenie* by sme našli u Presla názvy *zúrodnění* a *zesemenění* a u Jungmanna *uplodniti* (*uploditi*, *uplodněti*), *zauroditi* (*zúrodniti*). *Zárod*, *zároda*, *zárodek*, *zárodka* vysvetľuje Jungmann ako 1. *zarození* (*conceptio*), čomu zodpovedá v Terminológii genetiky termín *konceptia* = *počatie* a 2. *embryo*, bot. *germen*. Názvu *embryo* zodpovedá náš dnešný názov *embryo* = *zárodok*; názov *germen* nadobudol časom špeciálnejší význam ako rastlinný zárodok a značí už spomínanú nesmrteľnú zárodočnú plazmu (Weissmannov termín). Obdobný prípad nastal pri latinskom pomenovaní *matrix* (*synonymum uterus*), ktoré Jungmann využíva pre bližšie označenie *materníka* čiže *delohy*. Dnes sa pod názvom *matrix* a jeho synonymami *hyalonéma* = *kalyma* rozumie základná hmota chromozómov.

Zo slovotvorného hľadiska sú zaujímavé Preslove názvy chlorofylu a iných látok v tele rastliny: *zelenina listová* (dnes *zeleň listová*), *žlutina listová* alebo *květová*, *modřina květová*, *červenina květová* ap. Prípona *-ina* je produktívna aj v chemickej terminológii (príklady sú tiež u Presla): *octina* (*acetyl*), *mravenčina* (*formyl*), *makovina* (*morfium*), *márnivina* (*narkotikum*), *vínina* (*metyl*), *uspalina* (*kodeín*) ap.

Mohli by sme uviesť aj také termíny, ktoré Jungmann a Presl ešte nemajú, čo súvisí so stupňom rozvoja genetiky ako vedy (napr. pomenovania typu *čistokrvný*, *vývoj*, *križenie*, *hmyzomilnosť*, *hmyzoopelivosť* — i keď *hmyz*, ba dokonca *hmyzosloví* obaja autori zaznamenávajú).

Pre zaujímavosť uvádzame, že u Presla nenájdeme ani jeden z dnešných dôležitých genetických termínov, akým je napr. *bunka*, t. j. pomenovanie základnej stavebnej jednotky protoplazmy. V tej dobe sa slovom *bunka* pomenúvala len 6-hranná komôrka vo včelom pláste, tak ako toto pomenovanie poznáme i dnes. Všade tam, kde sa dnes používa slovo *bunka* ako genetický termín, používalo sa v Preslových časoch slovo *sklípek* (porovnaj napr. zloženiny *sklípkatina*, *sklípkovatina* (= *buničina*), dvojslovné pomenovania ako *blána sklípková*, *šťáva sklípková*, *jadro sklípkové*, *matečný sklípek*, *mezisklípečná hmota* atď.).

Bolo by na škodu odbornej terminológii a predovšetkým zložitej terminológii genetiky, keby sa pri jej ustáľovaní vychádzalo výlučne z cudzích pomenovaní a keby sa nevenovala patričná pozornosť jednak vžitým, starým domácim názvom, jednak novovznikajúcim termínom, ktoré nahrádzajú cudzie, nesystémové pomenovania. Vydaním publikácie Terminológia genetiky urobili sa už prvé smelé kroky pre systemizáciu genetickej terminológie; bolo by potrebné pokračovať v tomto smere.

Porovnanie jednotlivých termínov z genetiky v češtine a slovenčine ukazuje na veľkú príbuznosť slovenskej a českej genetickej terminológie. Drobné odchýlky vyplývajú skôr z hláskoslovných a tvaroslovných rozdielov ako z rozdielov v slovníku.

SLOVENISTIKA, SLOVACISTIKA, SLOVAKISTIKA;
SLOVENIKUM, SLOVÁKUM, SLOVACIKUM

Štefan Peciar

S rozvojom vedeckého výskumu slovenského jazyka, slovenskej literatúry a kultúry a pri postupujúcej špecializácii slavistickeho štúdia vznikla potreba pomenovať príslušnú filologickú slavistickú disciplínu, slovenskú filológiu. Relatívna mladosť tejto disciplíny zapríčiňuje, že pomenovanie pre ňu nie je dosiaľ celkom ustálené. Miesto jedného pomenovania sa používajú tri. Staršie pomenovanie je *slovenistika*, novšie sa stále viac používa pomenovanie *slovakistika* a popri ňom sa vyskytuje variant *slovacistika*.

Termíny *slovenistika*, *slovenista*, *slovenistický* sa donedávna bežne používali v slovenských jazykovedných časopisoch. V kartotéke Slovníka slovenského jazyka ich máme doložené z časopisu Slovo a tvar (z r. 1947) a z Jazykovedného zborníka (z r. 1950). Termín *slovenistika* ako synonymné pomenovanie pre slovenskú filológiu naposledy obhajoval J. Horecký v diskusii o knihovníckych termínoch *slovenikum*, *slovákum*, *slovacikum*.¹ L. Dvonč však v tejto diskusii upozornil, že sa začínajú používať termíny *slovakistika*, *slovakista*.² V nomenklatúre vedeckých odborov a špecializácií, schvaľovaných Štátnou komisiou pre vedecké hodnosti, označuje sa príslušný odbor ako *slovacistika*, novšie i *slovakistika*. Termínom *slovenistika* sa naproti tomu označuje slovinská filológia.

Termín *slovenistika* bol teda dvojznačný. Táto dvojznačnosť vznikla tým, že latinské pomenovania *Slovenus*, *Slovenicus*, od ktorých je termín *slovenistika* odvodený, používali sa oddávna jednak vo význame „Slovák, slovenský“, jednak vo význame „Slovinec, slovinský“. A práve dvojznačnosť latinských názvov *Slovenus*, *Slovenicus* a od nich odvodených pomenovaní *slovenistika*, *slovenikum*, bola popudom k tomu, aby sa pre pojmy „Slovák, slovenský“ hľadali jednoznačné latinské

¹ Slovenská reč XX, 1955, s. 192.

² Tamže, s. 369.

názvy. Z potreby rozlišovať aj v latinskej terminológii pojmy „Slovák, slovenský“ a „Slovinec, slovinský“ vzniká novší latinský názov *Slovacus* (substantívum i adjektívum; zriedka sa vyskytuje aj adjektívum *Slovacicus*).³ Od názvu *Slovacus* sa dnes tvoria všetky potrebné odborné medzinárodné termíny označujúce pojem „slovenský“.

Tak sa už dávnejšie vžili napríklad termíny *slovakizmus* (= slovenský prvok v inom jazyku), *slovakizovať* (*sa*) [poslovenčovať (*sa*)], *slovakizácia* (= poslovenčovanie, poslovenčenie), *slovakizačný* (= slovenčiaci, poslovenčujúci) a novšie i *reslovakizácia* (= opätovné poslovenčenie). K týmto termínom sa najnovšie priradili termíny *slovakista* (= odborník zaoberajúci sa slovenským jazykom, slovenskou literatúrou a slovenskou kultúrou), *slovakistika* (= slovenská filológia). Ako sme sa už zmienili vyššie, v praxi sa popri podobe *slovakistika* používa aj znenie *slovacistika*. Zaznamenávajú ho aj Pravidlá slovenského pravopisu v poslednom vydaní z r. 1962, a to dokonca ako jediné znenie, bez variantu *slovakistika*.

Vzniká teda otázka, ktorému zneniu dať prednosť. Za znenie *slovakistika* hovorí okolnosť, že sa v ňom zachováva v nezmenenej podobe slovo tvorný základ *slovak-*, ktorý je spoločný viacerým termínom. Je pritom zaujímavé, že sa v praxi nepoužíva (alebo takmer nepoužíva) znenie *slovacista*, *slovacistický*, ale iba znenie *slovakista*, *slovakistický*. To opäť hovorí v prospech podoby *slovakistika*. Znenie *slovacistika* je zrejme utvorené od zriedkavého adjektíva *Slovacicus* a má rovnaký slovo tvorný základ ako citátové podst. meno *slovacita* (= slovenskosť). Analógie k zneniu *slovacistika* by bolo možno vidieť v termínoch *grécistika* a *turcistika*. Avšak to sú termíny veľmi zriedkavé a obyčajne sa miesto nich používajú iné pomenovania, a to *klasická filológia* a *turkológia*. Prevažujú teda argumenty pre znenie *slovakistika*, ktoré sa ostatne v poslednom čase už vžilo v slovenčine i v češtine a má predpoklady, aby sa ustálilo aj v iných slovanských i neslovanských jazykoch.

Vrátme sa teraz k výsledkom diskusie o knihovníckych termínoch *slovenicum*, *slovákum*, *slovacikum*, ktorými sa označujú kultúrne pamiatky (jazykové, literárne a i.) majúce vzťah

³ O histórii latinských označení pojmov *Slovák*, *slovenský* pozri úvahu Ant. Koláča *Urbi et orbi*, *Linguistica Slovaca* I–II, 1939/1940, s. 5–8.

k Slovensku a Slovákom.⁴ V diskusii sa ukázalo, že termín *slovenikum* nie je jednoznačný a že ho treba rezervovať pre pomenovanie slovinských (nie slovenských) kultúrnych pamiatok. Táto okolnosť (J. Horecký ju v diskusii neodôvodnene podcenil) vyžadovala, aby sa pre pomenovanie slovenských kultúrnych pamiatok hľadal jednoznačný nový termín. A. A. B a n i k navrhol a s pomocou svojich spolupracovníkov v knižničnej praxi pretlačil termín *slovákum*.⁵ J. H o r e c k ý však v spomenutej diskusii presvedčivo ukázal, že termín „slovákum“ nevyhovuje z hľadiska morfológického (sú „ťažkosti pri jeho prispôbovaní slovenskej skloňovacej sústave“ — SR XX, 192), slovotvorného (obdobné termíny *polonikum*, *bohemikum*, *hungarikum* ap. sa tvoria nie príponou *-um*, ale príponou *-ikum*⁶, tamže 370) a napokon ani z hľadiska štylistického (ako knižné slovo nemôže sa termín *slovákum* skloňovať podľa slova *dátum* s ponechaním nominatívneho zakončenia *-um*: *slovákumu* atď.; malo by mať tvary *slováka*, *slovák* ap., tie by však boli nevyrazné — SR XX, 192 a 370—71).

Uvedené argumenty J. Horeckého presvedčivo ukazujú, že termín *slovákum* je v dnešnej spisovnej slovenčine neústrojný a že teda nespĺňa jednu z dvoch základných požiadaviek jazykovej správnosti. Neústrojnosť termínu *slovákum* je zvlášť krikľavá pri tom spôsobe skloňovania, ktorý pri tomto termíne používajú a propagujú niektorí slovenskí knihovníci. Napr. J. O r l o v s k ý tvrdí, že „k slovu *dátum* pribudol termín *slovákum*, ktorý je s ním na jednej rovine“,⁷ a na základe tohto tvrdenia dospieva k záveru, že slovo *slovákum* so svojimi tvarmi (*slovákumu* atď.) i s odvodeným adjektívom *slovákumový* sa síce vymyká zo systému, ale takéto výnimky vraj „nerobia nijaké ťažkosti ani pri ohýbaní ani odvodzovaní“. L. D v o n ě č vyslovil dokonca názor, že „jazyk sám sa vyhol ťažkostiam, ktoré Horecký vidí pri skloňovaní slova *slovákum*“, a to tým, že sa toto slovo skloňuje s ponechaním koncového *-um* (SR XX, 369).

⁴ Zhrnutie diskusie i s návrhom na definitívne riešenie podáva I. K o t u l i č v príspevku *Znova k diskusii o termínoch slovenikum, slovákum*, Slovenská reč XXII, 1957, s. 366—7. Podrobnejšiu bibliografiu pozri u L. D v o n ě č a, *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1953—1956*, č. 935 a 942—944.

⁵ A. A. B a n i k, *Prečo „slovákum“, a nie „slovenikum“*, Knížnica VII, 1955, 38—39.

⁶ Pôvod tejto sekundárnej prípony je jasný: vznikla z latinských adjektív na *-icus*.

⁷ *Slovákum a slovenikum*, Nová literatúra II, 1958, č. 3, s. 19.

Nevedno, o akú jazykovú normu sa opierajú propagátori skloňovania slova *slovákum* podľa *dátum*. Je však isté, že to nemôže byť norma súčasnej spisovnej slovenčiny. Ukážeme to rozborom tohto skloňovania. Termín *slovákum*, i keď je v porovnaní s termínmi *polonikum*, *bohemikum*, *rusikum* utvorený neústrojne, zaraduje sa svojim zakončením *-um* i svojim abstraktným významom medzi substantíva stredného rodu. Možno si to overiť na gramatickej zhode. Každý knihovník slovenskej národnosti, ktorý používa termín „slovákum“, by isto povedal: *toto nové slovákum* (obdobne ako *toto nové polonikum*, *bohemikum* ap.) a ohradil by sa proti spojeniu „tento nový slovákum“. Avšak v dnešnej spisovnej slovenčine skloňujú sa všetky neutrálne na *-um* (bez jedinej výnimky!) tak, že sa koncové *-um* pri skloňovaní vynecháva. Pokiaľ sa jednotlivé slová na *-um* skloňujú s ponechaním koncového *-um*, nie sú to neutrálne, ale maskulína (napr. *dátum — dátumu — dátumy*, *album — albumu — albumy* ap.).⁸ Pri termíne *slovákum* by teda bolo v dnešnej spisovnej slovenčine organické iba takéto skloňovanie: *slovákum*, 2. p. *slováka*, 3., 6. p. *slováku*, 7. p. *slovákom*, 1.—4. p. mn. č. *slováka*, 2. p. *slovák*, 3. p. *slovákam*, 6. p. *slovákach*, 7. p. *slovákami*. Avšak tieto tvary, ako sa zdá, nik nepoužíva pre ich neobvyklosť a nevyraznosť. To svedčí o umelosti a neorganickosti termínu *slovákum*. Práve tak umelé a neorganické sú tvary *slovákumu*, *slovákumy*, *slovákumov* s koncovkami pre mužský rod, keďže nominatív k nim *slovákum* je stredného rodu. Takáto anomália nemá v dnešnej spisovnej slovenčine obdoby. Nemožno ju preto tolerovať ani pri termíne *slovákum*.⁹

⁸ Pozri Š. Peciar, *O štylistickej diferenciacii jazyka*, Slovenská reč XI, 1943—1944, 225—244. Pozri i § 109 v Pravidlách slovenského prapovisu.

⁹ Nič na veci nemení, že niektorí slovenskí knihovníci pestujú akýsi kult termínu *slovákum*. Napr. IX. ročník (a pravdepodobne aj iné ročníky) časopisu Knížnica sa priam hemží „slovákumami“. Traja autori (Bálent, Kuzmík a Telgársky) tu nafabrikovali rozličné druhy „slovákumov“: „knihovedné slovákum“, „rečové slovákum“, „územné slovákum“, „vlastnícke slovákum“, „obsahové slovákum“, „pôvodcovské slovákum“ a mn. i. (všetky uvedené spojenia dosvedčujú, že aj pre „slovákumistov“ je „slovákum“ stredného rodu, a preto nemôže mať plurál „slovákumy“). Vzniká podozrenie, že táto záplava špecifikácií „slovákumov“ je tu nie z vecných dôvodov, ale iba preto, aby sa propagoval neústrojný termín „slovákum“ a jeho neústrojné tvary („slovákumy“) a odvodeniny („slovákumový“). Porov. napr. u Telgárskeho spojenia: „redaktor ináč neslovákumového časopisu“, „nakladateľ neslovákumového diela“. (Knížnica IX, 1957, 21.) Podľa môjho názoru sú všetky tieto vymyslené termíny nielen umelé, ale celkom nepotrebné. Nikdy ich nikto nebude používať.

Neorganický termín *slovákum* má ešte inú veľkú nevýhodu: nemá charakter medzinárodného termínu. Jeho pôvodca v snahe utvoriť čo najpriehľadnejší, takrečeno „domáci“ termín, zrejme pozabudol na to, že knižničná služba i jazykoveda tu potrebuje taký termín, ktorý by sa ústrojne zaraďoval do slovo tvornej a tvarovej sústavy dnešnej spisovnej slovenčiny a ktorý by okrem toho bol prijateľný aj pre iné jazyky, predovšetkým pre češtinu. Takýto termín už jestvuje. Upozornil naň I. Kotulič v citovanom príspevku (SR XXII, 367). Je to termín *slovacikum*, ktorý sa bežne používa napríklad v maďarskej slavistike. Termín *slovacikum* je utvorený ústrojne sufixom *-ikum* ako ostatné obdobné termíny: *bohémikum*, *polonikum*, *periodikum*, *praktikum* atď. Tým je daný jeho gramatický rod (stredný) aj jeho pravidelné skloňovanie: *slovacikum*, *slovacika*, *slovaciku*, *slovacikom*, mn. č. *slovaciká*, *slovacik*, *slovacikám*, *slovacikách*, *slovacikami*.

Termín *slovacikum* možno odvodzovať od lat. adjektíva *Slovacicus* (je to vlastne forma stred. rodu tohto adjektíva). Ale aj v ňom vzťahu k zneniu *Slovacus* je termín *slovacikum* organický. Striedanie *k/c* na konci odvodzovacieho základu je odôvodnené citátovou povahou (latinskou podobou) termínu *slovacikum* (preto sa v ňom neoznačuje ani dĺžka samohlásky *-a-*), podobne ako v slove *slovacita*, ako na to správne poukázal I. Kotulič (SR XXII, 367). Zachovanie spoluhlásky *k* v termínoch *slovakizmus*, *slovakizovať* (*sa*), *slovakizácia*, *slovakista*, *slovakistika*, o ktorých sme hovorili vyššie, je odôvodnené väčším zdomácnením prípon *-izmus*, *-izovať*, *-izácia*, *-ista*, *-istika*. Pre uvedené skutočnosti je už zbytočné uvažovať o eventuálnom znení „slovakikum“, ktoré ako možnosť spomenul Horecký a po ňom Dvonč.

Záver z našich úvah možno stručne formulovať takto: Od *slovenistiky* (slovenskej filológie) a *slovenistov* treba odlišovať *slovakistiku* (slovenskú filológiu) a *slovakistov*. Popri znení *slovakistika* sa používa aj znenie *slovacistika*. Prevažujú však dôvody pre znenie *slovakistika*. Podobne treba od *sloveník* (slovenských kultúrnych pamiatok) odlišovať *slovaciká* (slovenské kultúrne pamiatky). Termín *slovákum*, *slovákumy* je neorganický a nevhodný.

K POUŽÍVANIU TERMÍNOV PRIRODZENÝ A GRAMATICKÝ ROD

Ladislav Dvonč

Podstatné meno je v spisovnej slovenčine charakterizované kategóriou gramatického rodu, čísla a pádu. Treba rozlišovať prirodzený a gramatický rod.

Prirodzený rod sa rozlišuje podľa pohlavia na mužský a ženský a rozoznáva sa len u ľudí a niektorých zvierat. Prirodzeného mužského rodu sú, ako sa v jazykovednej literatúre skratkovo hovorí, napr. slová *chlap*, *chlapec*, *kohút*, lebo označujú ľudí a zvieratá, ktoré sú mužského pohlavia. Podobne zas slová *žena*, *sliepka*, *ovca* sú prirodzeného ženského rodu, lebo označujú ľudí a zvieratá, ktoré sú ženského pohlavia.¹

Mužského alebo ženského rodu sú však v spisovnej slovenčine nielen pomenovania ľudí a zvierat mužského a ženského pohlavia. Napr. slovo označujúce rastlinu môže byť mužského alebo ženského rodu, podobne môže byť mužského alebo ženského rodu slovo označujúce nejakú neživú vec alebo abstraktný pojem, hoci tu pohlavné rozdiely neexistujú (porov. rod slov ako napr. *stroj*, *kameň*, *les*, *dom*, *skala*, *hora*, *budova*, *čiara*, *kosť*, *dlaň*, *jeseň* ap.). Naopak zas niektoré pomenovania takých mimojazykových skutočností, pri ktorých pohlavné rozdiely existujú, nie sú mužského alebo ženského rodu: *chlapča* (mužské pohlavie), *dievča* (ženské pohlavie). Preto hovoríme o gramatickom rode, pričom popri mužskom a ženskom gramatickom rode máme ešte stredný rod. Gramatický rod je pre slovenské substantívum veľmi dôležitý. Každé podstatné meno musí byť nejakého rodu.²

Nás tu zaujíma otázka správneho používania termínov *prirodzený rod* a *gramatický rod* pri augmentatívach tvorených príponou *-isko/-sko*.

Príponou *-isko/-sko* sa tvoria slová od mužských, ženských alebo stredných podstatných mien. Napríklad slová *chlapisko*, *chlapčisko*, *vojačisko*, *horárisko*, *grobianisko*, *čertisko*, *Slováčisko*, *dobráčisko*, *jastrabisko*, *psisko*, *medvedisko*, *mečisko*, *vršisko*, *dubisko*, *nosisko*, *domisko*, *kusisko* sú utvorené od

¹ E. Pauliny-J. Štolc-J. Ružička, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955, 134.

² *Slovenská gramatika*, tamže; A. V. Isačenko, *O vzájomných vzťahoch medzi morfológiou a deriváciou*, JČ 7, 1953, 41.

mužských podstatných mien, slová *babisko*, *rybisko*, *čizmisko*, *horisko*, *lopatisko*, *vrbisko*, *hlavisko*, *knížisko*, *dlanisko*, *kostisko*, *ručiská*, *noziská* od ženských podstatných mien a slová ako napr. *mäsisko*, *vajčisko*, *brušisko*, *telisko*, *dievčatisko* sú odvodené od stredných podstatných mien. Prípona *-sko* je ojedinelá, napr. *babsko*.³ V ďalšom pre stručnosť budeme hovoriť len o prípone *-isko*.

Podstatné mená na *-isko* sú zaujímavé z hľadiska uplatňovania kategórie gramatického rodu.

Otázkou rodu podstatných mien na *-isko* sa u nás najpodrobnejšie zaoberal A. Jánošík.⁴ Autor ukázal, že tieto slová môžu byť nielen stredného rodu, ako sa to bežne uvádzalo v starších normatívnych príručkách, ale aj mužského alebo ženského rodu, ak ide o deriváty mužských alebo ženských podstatných mien (slová odvodené od stredných podstatných mien sú vždy stredného rodu, takže pri nich niet problému). Používanie mužského rodu popri strednom dokladá Jánošík napr. pri slovách *chlapisko*, *jazyčisko*, *hrnčisko*, *chlapčisko*, *bújačisko*, *medvedisko*, *mládenčisko* atď. Ženský rod popri strednom autor dokladá pri slovách *hlavisko*, *rybisko* a *vrbisko*. V nom. sg. sa zmena rodu ukazuje len pri prídavnom mene, zámene, číslovke alebo v minulom čase slovesa, kde je zhoda v rode so substantívom na *-isko*, napr. *ten nešťastný jazyčisko*, *starý bachránisko*, *aký chlapisko*, *ten chlapčisko*, *vysoký chlapisko*, *starý mládenčisko*, *ten bujačisko*, *živý medvedisko*, *ten jastrabisko*, *hnusný šustrisko*, *tento tuláčisko*, *jednu bodliaková pichľavá hlavisko*, *taká rybisko*, *taká vrbisko*, *bol chlapisko*, *zakričal akýsi chlapčisko* ap. (príklady uvádza Jánošík). Niekde so zmenou rodu dochádza aj k zmene skloňovania. Ide tu napr. o zmenu skloňovania v dat., ak. a lok. sg. substantív na *-isko*

³ J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 146. Podľa E. Smieškovej, *Augmentatíva a ich miesto v slovníku spisovného jazyka*, SR 21, 1956, 80, je potenciálne možné utvoriť augmentatívny tvar na *-isko* od každého substantíva. Isté obmedzenie uvádza Horecký. Podľa neho niet zveličených podstatných mien na *-isko* od podstatných mien vzoru *hrdina* a *ulica*. Môžeme však celkom dobre predpokladať existenciu podôb *vanisko*, *hrabliská*, *sukniská*, *knedlíská*, *tabulisko*, *fľašisko*, *gulisko*, *chyžisko*, ba azda aj *bačisko*, *gazdisko*, odvodených od podstatných mien vzoru *ulica* a *hrdina*. Isačenko hovorí (c. m., 41), že iba veľmi málo slov môže tvoriť odvodeninu na *-isko*. Podľa neho nie je možné tvoriť napr. slová „debatisko“, „strelisko“ atď., hoci sufix *-isko*, ako uvádza, je v súčasnej slovenčine produktívny.

⁴ A. Jánošík, *Gramatický a prirodzený rod augmentatív na -isko*, SR 13, 1947/48, 17–25.

odvođených od mužských životných podstatných mien (napr. dat. sg. *chlapčiskovi*, ak. sg. *chlapčiska*, podľa vzoru *chlap* oproti skloňovaniu *chlapčisku* a *chlapčisko* v týchže pádoch podľa vzoru *mesto*), o zmenu v gen., dat. a lok. pl. substantív odvođených od mužských podstatných mien životných i neživotných (napr. tvary gen. pl. *chlapčiskov*, *hrnčiskov*, dat. pl. *chlapčiskom*, *hrnčiskom*, lok. pl. *chlapčiskoch*, *hrnčiskoch* oproti tvarom *chlapčisk*, *hrnčisk*, *chlapčiskám*, *hrnčiskám*, *chlapčiskách*, *hrnčiskách*) a o zmenu skloňovania v nom. pl. slov na *-isko* odvođených od mužských životných podstatných mien, napr. *chlapčiskovia*, *učniskovia* (na rozdiel od tvarov *chlapčiská*, *učníská* podľa vzoru *mesto*).

V súvisе s uvedenými rodovými kolísaniami pri zveličených podstatných menách na *-isko* sa používajú práve termíny *gramatický rod* a *prirodzený rod*. Nadpis Jánošíkovej štúdie znie *Gramatický a prirodzený rod augmentatív na -isko*. Výraznejšie na používanie termínov *gramatický* a *prirodzený rod* a na ich obsah ukazujú jednotlivé formulácie cit. Jánošíkovej štúdie. Napr. na s. 21 čítame, že „pri augmentatívach muž. neživotných ani po zmene gramatického stred. rodu typu (*to*) *dubisko* na prirodzený mužský rod (*ten*) *dubisko* nebolo treba nič vyrovnávať v sg. . . .“. Hovorí sa tu o gramatickom strednom rode v prípade *to dubisko*, ale v prípade rodu *ten dubisko* sa tu hovorí o prirodzenom mužskom rode. Na s. 24 Jánošík uvádza, že „hojne dokladov na prirodzený mužský rod týchto augmentatív možno nájsť nielen v príslušných nárečiach, ale aj u spisovateľov, prípadne prekladateľov“. Dokladmi na tento prirodzený mužský rod sú tu u Jánošíka prípady, ktoré sme už vyššie uvádzali: *bol chlapisko*, *ten nešťastný jazyčisko*, *starý bachránisko*, *živý medvedisko*, *vetrisko jasenný*, *tento tuláčisko* atď. Na tejže strane sa ešte uvádza, že „prirodzený mužský rod, najmä životný, pri augmentatívach na *-isko* preniká aj do stredoslovenských nárečí“. Všimnime si ďalej výklad na s. 25. Tu autor hovorí, že podľa dnešného stavu dostávame pri augmentatívach na *-isko* zhruba dve skupiny. Prvú skupinu tvoria augmentatíva na *-isko* so stredným rodom. Druhá skupina podľa Jánošíka „zahrnuje zas augmentatíva s prirodzeným rodom, ktorý sa uplatňuje pri mužských životných a neživotných vo všetkých pádoch, teda v celom skloňovaní a pri ženských spravidla iba v nominatíve a v akuzatíve obidvoch čísel“. Odcitujeme ešte autorov záver na tejže strane: „V tomto zmysle pre spisovnú normu vychodí záver, že pri augmentatívach na *-isko*, tvorených od podstatných mien mužského a žen-

ského rodu, možno uplatňovať bez pochyby popri gramatickom strednom rode aj rod prirodzený mužský alebo ženský.“

Podívajme sa na jednotlivé Jánošíkove príklady z hľadiska vymedzenia termínov *gramatický rod* a *prirodzený rod*, ktoré sme podali v úvode tohto článku. Ukazuje sa, že v Jánošíkovom článku sa termín *prirodzený rod* používa ináč.

Slová *ten chlapisko, bachránisko, tuláčisko, bujačisko, šustrisko, chlapčisko* ap. sú prirodzeného mužského rodu. Týmito slovami, rovnako ako slovami *chlap, bachrán, tulák, bujak, šuster, chlapec*, od ktorých sú odvodené, označujú sa ľudia alebo zvieratá mužského pohlavia. V príkladoch *ten hrnčisko, vetrisko, jazyčisko* ide o gramatický mužský rod. Nielen pri slovách *hrniec, vietor a jazyk*, ale ani pri derivátoch *hrnčisko, vetrisko* a *jazyčisko* nemôže byť reč o pohlavných rozdieloch. To znamená, že podstatné mená *hrnčisko, vetrisko, jazyčisko* a iné podobné podstatné mená na *-isko*, utvorené od mužských neživotných podstatných mien, sú vždy len gramatického rodu, či sú už stredného alebo mužského rodu. Pri kolísaní medzi stredným a mužským rodom nejde pri týchto slovách o kolísanie medzi gramatickým a prirodzeným rodom, ale len o striedanie jedného gramatického rodu s druhým.

Pri kolísaní medzi stredným a ženským rodom môže ísť síce niekedy o prirodzený rod popri gramatickom rode (napr. *babisko str.* — *babisko žen.*), ale v mnohých prípadoch, a to azda v početnejších, nejde o kolísanie medzi gramatickým a prirodzeným ženským rodom, napr. *jedna bodliaková pichľavá hlavisko, taká vrúbisko*. Nielen slová *hlava* a *vrba*, ale aj odvodené slová *hlavisko* a *vrúbisko*, ak sa používajú ako ženské podstatné mená, majú gramatický ženský rod. O gramatický rod ide aj v prípade *taká rybisko*. Pri mnohých zvieracích menách niet vôbec rozdielneho pomenovania pre samca a samicu; ženské meno sa používa pre oboje pohlavie. Pri slove *ryba* nie je teda prirodzený, ale len gramatický ženský rod.

Ukazuje sa, že pri zveličených podstatných menách na *-isko* nejde vždy o kolísanie medzi gramatickým stredným rodom a prirodzeným mužským alebo ženským rodom. Zveličené podstatné mená majú alebo stredný rod alebo rod podstatného mena, od ktorého je zveličené podstatné meno na *-isko* odvodené (v tomto druhom prípade môže byť popri strednom rode mužský alebo ženský rod). Zveličené podstatné mená na *-isko* sa pritom neodvodzujú len od slov, ktoré sú prirodzeného mužského alebo ženského rodu (napr. nielen od slov *chlap, chlapec*,

kohút, baran ap., ktoré sú prirodzeného mužského rodu, alebo slov *baba, dievka* ap., ktoré sú prirodzeného ženského rodu), ale aj od iných podstatných mien, ktoré majú gramatický mužský alebo ženský rod (napr. od slov *vietor, jazyk, kus, nos, hlava, vřba* ap.). Ak by sme pri výklade rodu podstatných mien na *-isko* hovorili o kolísaní medzi gramatickým a prirodzeným rodom, vypadli by nám prípady typu *ten stromisko, ten dubisko, ten nosisko, tá horisko, tá hlavisko, tá vřbisko* atď.

Rovnako ako Jánošík hovorí aj E. S m i e š k o v á⁵ pri zveličených podstatných menách na *-isko* o gramatickom strednom rode a o prirodzenom mužskom a ženskom rode, pričom sa na Jánošíka pri výklade tejto otázky odvoláva. V podobnom zmysle stavia proti sebe termíny *gramatický rod* a *prirodzený rod* pri výklade zmeny rodu zveličených podstatných mien na *-isko* J. M i h á l.⁶ Autor uvádza najprv, že Pravidlá slovenského pravopisu pripúšťajú v slovníku pri hesle *chlapisko* prirodzený a gramatický rod. Z toho môžeme — hovorí Mihál ďalej — vyvodit' záver, že tak to môže byť pri všetkých zveličených podstatných menách utvorených príponou *-isko*. Mihál uvádza príklady *ten kocúrisko — to kocúrisko, ten klenisko — to klenisko, tá žabisko — to žabisko*. Odporúča tu však používať skôr stredný rod: „Slovom hovorme a písme radšej: *také chlapisko, také chlapiská, také žabisko* atď., než podľa prirodzeného rodu.“ O prirodzený rod (mužský) ide — a či môže ísť — pri slove *kocúrisko*, nejde však oň pri slove *klenisko*, ba ani pri slove *žabisko*. Slovo *žaba* sa ako ženské podstatné meno používa pre oboje pohlavie. Je to zase jeden z prípadov, kde niet rozdielneho pomenovania pre samca a samicu. A tak ani príklad *tá žabisko* nesvedčí o uplatňovaní prirodzeného rodu (v tomto prípade ženského).

Z podaného výkladu dobre vidieť, že sa u menovaných autorov používa termín *prirodzený rod* v inom význame, než sme to uviedli na začiatku tohto článku. Gramatickým rodom sa pri zveličených podstatných menách rozumie u týchto autorov stredný rod, prirodzeným rodom mužský alebo ženský rod pri tých podstatných menách na *-isko*, ktoré sú odvodené od mužských alebo ženských podstatných mien. Používanie termínu *prirodzený rod* v tomto zmysle nepokladáme však za správne. Sme za to, aby sa termín *prirodzený rod* používal v jednom význame, tak, ako sme to uviedli v úvode tohto článku.

⁵ S m i e š k o v á, c. m., 80.

⁶ J. M i h á l, *Kapitolky z gramatiky a štylistiky*, Lud. 17. 9. 1960, s. 4.

Nie je ťažké vysvetliť, prečo sa tu začalo hovoriť o kolísaní medzi gramatickým rodom a prirodzeným rodom. Najčastejšími prípadmi slov na *-isko*, kde dochádza ku kolísaniu v rode, sú totiž slová typu *chlapčisko, chlapisko, bujačisko, mäsiarisko, horárisko, Slováčisko* atď., teda slová, ktoré majú prirodzený mužský rod v tom prípade, že sa uplatní namiesto stredného rodu mužský rod. Takto sa ľahko mohli zanedbať menej početné prípady typu *ten dubisko, ten stromisko, ten vetrisko, ten kusisko, ten kufrisko, ten nosisko, ten jazyčisko, ten hrnčisko*, ktoré majú gramatický mužský rod.

Všimnime si ešte, k akému nelogickému používaniu termínu *prirodzený rod* dochádza v tom prípade, ak sa prirodzeným rodom rozumie mužský alebo ženský rod pri tých zveličených podstatných menách na *-isko*, ktoré sú odvodené práve od mužských alebo ženských podstatných mien. A. Jánošík, ako sme to vyššie uviedli, hovorí o „prirodzenom mužskom rode, najmä životnom“. Podľa toho ide o „prirodzený mužský životný rod“ a o „prirodzený mužský neživotný rod“, ako aj o prirodzený ženský rod. Prirodzený rod sa však rozoznáva len u ľudí a niektorých zvierat, pričom sa podľa pohlavia rozlišuje mužský a ženský. To znamená, že o „životnom“ alebo „neživotnom“ mužskom prirodzenom rode nemožno vôbec hovoriť. Je len prirodzený mužský a prirodzený ženský rod.

Ukazuje sa, že pri výklade rodu zveličených podstatných mien na *-isko* nie je správne hovoriť o prirodzenom rode, príp. stavať proti sebe gramatický a prirodzený rod v prípadoch typu *to jazyčisko — ten jazyčisko, to hrnčisko — ten hrnčisko, to hlavisko — tá hlavisko, to čižmisko — tá čižmisko* atď. Zveličené podstatné mená mávajú zvyčajne stredný rod, niekedy však popri strednom rode mužský alebo ženský rod, ak ide o deriváty mužských alebo ženských podstatných mien. Tento mužský alebo ženský rod netreba, resp. nemožno označovať ako „prirodzený“. Pri zveličených podstatných menách na *-isko* ide teda len o otázku gramatického rodu, a to stredného alebo mužského a ženského popri strednom pri tých slovách na *-isko*, ktoré sú derivátmi mužských a ženských podstatných mien.

SNAHY O NORMALIZÁCIU ČESKÉHO ŽELEZNIČNÉHO NÁZVOSLOVIA
V MINULOSTI A SÚČASNOSTI

Alexander Petrovský

Ak skúmame staršie pramene týkajúce sa našich železníc, zistíme, že prvé železničné správy v Čechách vydávali len nemecké predpisy a vo svojich cestovných poriadkoch, cenníkoch cestovného, výstrahách a oznámeniach používali zásadne nemčinu, i keď tým vzbudzovali neľúbosť medzi cestujúcimi Čechmi a vystavovali sa oprávneným výčitkám českých časopisov. Železničné spoločnosti teda nežičili rozvoju českého železničného názvoslovía. Úrady však museli prekladať nemecké vyhlášky o železničnej preprave. Najsústavnejšie možno však sledovať vývoj železničného názvoslovía v českých časopisoch *Květy*, *Pražské noviny* a *Česká včela* a v moravských a českých ľudových kalendároch. Je prirodzené, že si vtedajší dopisovatelia vypomáhali názvami, ktoré si tvoril český ľud, prichádzajúci do styku so železnicou.

Akiste nebolo ľahko písať o železnici, keď nejstvovala ani jedna česká kniha o tejto novej, prevratnej ceste, po ktorej české časopisy márne volali. Prvú veľkú českú štúdiu o železniciach napísanú viac z hľadiska národohospodárskeho ako dopravného uverejnil r. 1836 Jan Purkyně v málo rozšírenom a skôr vedecky založenom *Časopise českého musea* pod názvom *O železnodrahách a jich nevyhnutelné potřebnosti v Evropě*.

To, čo sa českí čitatelia dozvedeli z časopisov a kalendárov o prvých železnicách, nebolo spočiatku podávané ani odborne, ani sústavne. České železničné názvoslovie však postupne rástlo. V rokoch 1841/1842 bol vydaný vo Viedni u Jozefa Wenedikta český predpis *Pravidla pro hamovníky* a r. 1844 vyšla u Jana Spurného v Prahe knižka *Slovář - výrazosloví*, ktorú vraj spracoval spisovateľ a jazykovedec Josef František Šumavský podľa ústneho podania za pomoci přerovských železničiarov a pre potrebu českých zamestnancov Severnej železnice Ferdinanda.

Ale nech je pravda akákoľvek, je isté, že od prvých českých zpráv o železnicách do otvorenia Olomoucko-pražskej dráhy r. 1845 záujem o české železničné názvoslovie medzi českými jazykovedcami vzrastal. Najlepšie to vidieť na úsilí o tvorenie nových názvov a na zaujímavej časopiseckej diskusii z r. 1845 o jazykove správny názov pre *nádraží*.

Roku 1843 vydal František Špatný *Německo-český slovník hospodářsko-technický*, v ktorom boli aj železničné odborné výrazy; ten istý editor vydal r. 1864 *Velký česko-německý slovník technický* a r. 1878 *Stručný německo-český slovník technický*. Železničné výrazy nachádzame i v Rieg-

rovom slovníku, ktorý vychádzal v rokoch 1860–1874. Za hlavných tvorcov českej železničnej terminológie treba však považovať Alberta Vojtěcha Velflíka a Kristiána Petrlíka, profesorov českej techniky. Velflík od r. 1879 písal odborné články o železničniciach po česky. Petrlík vo veciach dopravnej techniky ako snaživý publicista správne zdôrazňoval, že nové myšlienky a výskumy, nové zjavy a potreby si nevyhnutne vyžadujú, aby sa jazyk zveľaďoval a že nijaký živý jazyk sa neobíde bez tvorenia nových slov a bez spresňovania starých slov. Od neho pochádza *Německo-česká sbírka názvosloví železnicového* z r. 1894.

Petrlíkova súkromná zbierka predchádza časove obdobiu celkového snaženia o vypracovanie odborných prekladových nemecko-českých slovníkov. Tieto slovníky vznikali najmä preto, aby sa vytvorila česká terminológia v jednotlivých vedných a praktických odboroch a aby český odborný pracovník, publicista, redaktor a každý uvedomelý pracujúci používal české názvy namiesto nemeckých. Jazykovým slovníkom možno ďakovať za ustálenie českého odborného názvoslovie v nejednom odbore, a to v čase, keď v Čechách vládla dvojjazyčnosť, pri ktorej nemčina mala prednosť pred češtinou.

Roku 1901 názvoslovný odbor zriadený pri Spolku českých železničných úředníků začal pracovať na *Německo-českom železničnom slovníku*. Po 5-ročnej usilovnej práci bol materiál predložený na posúdenie Českej akadémii. Slovník obsahujúci viac než 30 000 názvov zo všetkých odborov železničnej služby a príbuzných odborov vyšiel r. 1911. Vydaním tohto slovníka sa česká železničná terminológia do istej miery stabilizovala. Šesťdesiatročné úsilie poskytnúť českým železničiarom možnosť správneho vyjadrovania bolo korunované týmto dielom. V posudku Českej akadémie sa medziiným hovorí: „ustálenost a jistota technických výrazů nejen mnoho přispívá k urýchlení manipulace služební, nýbrž také přináší mnohé hmotné výhody, kdežto neurčitost a neustálenost technických výrazů způsobiti může mnohé škody, ba i mnohé nebezpečnosti.“ Pracovníci Českej akadémie pochopili, čo znamená železničné názvoslovie pre dopravu. Vedeli to aj tí štyridsiati horlivci, ktorí na slovníku bezplatne pracovali plných 10 rokov.

Po prevrate bol tento slovník úplne rozobraný. Od obchodných, priemyslových a železničných pracovníkov sa ozývali hlasy za nové vydanie. Najmä v radoch železničných zamestnancov sa pociťovala potreba nemecko-českého železničného slovníka, pretože prevažná väčšina služobných predpisov a pomôcok bola nemecká; ústne a písomné služobné výkony bolo treba očistiť od nepeknej „železničnej hantýrky“. Tak došlo k druhému vydaniu *Německo-českého slovníka železničného* r. 1923, ktoré pripravilo Vydavatelské družstvo českých železničných úředníků. Na rozdiel od vydania z roku 1911 vynechali sa slová, ktoré nemajú so železničnou službou priamu spojitosť. Roku 1927 k uvedenému slovníku pribudol

i Česko-německý slovník železniční. Velký záujem železničných zamestnancov o oba slovníky ukázal, že železniční zamestnanci majú porozumenie pre očistu jazyka a jazykovú správnosť. Význam nemecko-českých a česko-nemeckých železničných slovníkov nespočíval len v tom, že sa používali na prekladanie z češtiny do nemčiny a opačne, ale že sa nimi kodifikovali — i keď len polooficiálne — odborné výrazy, takže sa tým značne prispievalo k ustáľovaniu a presnosti odborného jazyka.

Značným prínosom pre usporiadanie českého a súčasne aj slovenského technického (teda i železničného) názvoslovía bol *Strojnícky slovník německo-česko-slovenský*, pre spracovanie ktorého dala podnet Česká matice technická na svojom valnom zhromaždení 23. III. 1919. Mimořiadnu zásluhu na spracovaní tohto slovníka mal okrem celého kolektívu slovníkovej komisie najmä prof. inž. Jan Zvoníček a za slovenskú stranu inž. I. Viest, inž. J. Križko a inž. B. Križko. I keď sa autori slovníka orientovali zväčša na elektrotechnické termíny a na termíny zo všeobecného strojnictva, nachádzame v ňom i názvy z technickej a komerčnej prevádzky železníc.

Z českých jednojazyčných slovníkov obsahujúcich i názvy železničných pojmov hodno uviesť *Příruční slovník jazyka českého* a *Slovník jazyka českého* od Fr. Trávníčka (4 vydania, posledné r. 1952). K týmto dvom jazykovým slovníkom príbude trojdielny slovník jazyka českého, ktorý bude obsahovať odborné železničné termíny aspoň v takom rozsahu ako *Příruční slovník jazyka českého*. Snaha po normalizácii českého železničného názvoslovía prejavovala sa i v odborných náučných (encyklopedických) slovníkoch. Ide predovšetkým o 17-zväzkový *Technický slovník naučný* (1927—1941). Medzi autormi nachádzame i železničných expertov, ktorí sa snažili o normalizáciu železničného názvoslovía. Výklady niektorých železničných pojmov (najmä komerčných, dopravných a právnych) obsahujú i niektoré ďalšie náučné slovníky, napr. *Ottův slovník naučný*, *Ottův slovník naučný nové doby*, *Malý Kočího slovník naučný* (r. 1925, 2 zväzky), *Masarykův slovník naučný* (r. 1925—1933, 7 zväzkov), *Velký ilustrovaný slovník naučný* (r. 1928—1932, 17 zväzkov), *Komenského slovník naučný* (r. 1937—1938, 10 zväzkov), *Slovník národohospodářský, sociální a politický* (r. 1929—1938, 3 zväzky), *Slovník politický a národohospodářský* (od r. 1938), *Ottův obchodní slovník* (r. 1912—1917, 3 zväzky), *Slovník výroby a obchodu* (1935), *Slovník veřejného práva československého* (r. 1929, 3 zväzky).

○ V období 1918—1938 pôsobil v železničnom názvosloví očistný vplyv časopisu *Naše řeč*. V tomto časopise sa často písalo o železničnej terminológii. Okrem toho od r. 1921 vychádzal časopis *Naše úřední čeština*, zaoberajúci sa v prvých dvoch ročníkoch len otázkami správnej češtiny na železničiach. Časopis vychádzal v Nymburku a viedol ho Adolf Neumann. O železničnej terminológii písali v časopisoch *Železniční*

revue a *Naše železnice* Josef Kühn a Miloslav Štěpán. Za okupácie v r. 1941 vyšiel *Německo-český železniční slovník* a r. 1944 *Česko-německý železniční slovník*. Dôvodom pre vydanie týchto slovníkov, nadväzujúcich na podobné slovníky z r. 1923 a 1927, bola snaha umožniť presné prekladanie die v vtedajšej situácii, keď nemčina bola úradným jazykom.

Po oslobodení záujem o železničnú terminológiu znovu ožil. Na prvočiatky českého železničného názvoslovia poukázal inž. Josef Hons v článku *Z počátků českého železničního názvosloví před 100 lety* (Věda a život 1946).

Z prvých publikácií vydaných po oslobodení a majúciich vzťah k českému železničnému názvosloviu treba spomenúť prácu prof. inž. dr. Otakara Kallaunera *Názvosloví dopravy a těžby v oboru žárnin*, vydanú r. 1948 nákladom Československej keramickej a sklárskej spoločnosti (111 str.). Skoro na každej strane tejto publikácie nachádzame názvy železničných pojmov, najmä také, ktoré sa týkajú banskej kofajovej dopravy a kofajových vozidiel. Účelom publikácie bolo získať podklady pre názvoslovnú komisiu Československej keramickej a sklárskej spoločnosti. V abecednom poradí je súhrnne uverejnené názvoslovie dopravy a ťažby, pokiaľ sa uplatňuje alebo môže uplatniť v odbore žiarnin. Názvy vytlačené riedeným písmom považoval autor za vhodné na zavedenie, názvy vytlačené obyčajným písmom majú doplnujúci význam; text vytlačený kurzívou osvetľuje význam názvov.

Do radu železničných pracovníkov, ktorým záležalo na správnej terminológii, patrili v oblasti názvoslovia železničných zabezpečovacích zariadení inž. Pavel Halavanja. V úvode obsiahlej publikácie *Elektrická stavědla ČSD* sa k svojej snahe o zavádzanie správnej terminológie výslovne priznáva.

Štúdium pomerov na sovietskych železničiach a potreba praktickej aplikácie sovietskych skúseností v plánovaní, organizácii a technológii práce a v technickom výskumníctve, ktoré mali priamy vplyv na rozšírenie sovietskej železničnej literatúry a tlače, vynucovali si čím skoršie zachytenie ruského a českého názvoslovia v slovníku, ktorý by čitateľovi dopravnej literatúry poskytol základné informácie. Po prípravných prácach r. 1953 vyšiel po troch rokoch *Rusko-český železniční slovník* obsahujúci 37 000 hesiel. Spracoval ho kolektív autorov Ministerstva dopravy a Dopravného nakladateľstva za redakcie inž. V. Müllera a za spolupráce Ústavu pre jazyk český. Význam tohto slovníka nespočíva len v tom, že sa stal základnou pomôckou pri čítaní a šírení sovietskej železničnej literatúry, ale najmä v tom, že zachycuje české železničné názvoslovie v terajšom štádiu vývoja v celej šírke i bohatstve. Publikácia presahuje rámec výlučne odborného slovníka, pretože obsahuje aj slová nie čisto odborné, ale v doprave bežne používané.

Zvýšený záujem o železničnú a vôbec dopravnú terminológiu začal sa

markantnejšie prejavovať po zriadení Výskumného ústavu dopravného, Vysokej školy železničnej a Dopravného nakladateľstva. Svedčia o tom diskusie v odborných dopravných časopisoch. Problémami dopravného názvoslovía sa už nezaoberajú len autori, tvorcovia predpisov, prekladatelia a redaktori nakladateľstiev, ale i odborní a technickí pracovníci všetkých druhov dopráv. Presná a funkčná terminológia nepokladá sa už len za vec akademických sporov, ale za významného činiteľa pri organizácii i v prevádzke.

Podnet k prvej verejnej diskusii v otázke normalizácie českého železničného názvoslovía vyšiel z pracovného kolektívu inž. dr. F. Klimeš, inž. F. Pažout a inž. dr. S. Svoboda, ktorí v časopise *Železniční technika* (r. 1953, číslo 9) v článku *K české terminologii o třídicích nádražích* oficiálne konštatovali neusporiadanosť terminológie zriaďovacích staníc a nevyhnutnosť jej normalizácie. V článku, ktorým otvorili diskusiu, uverejnili základné pojmy so stručnými definíciami. Účastníci diskusie (medzi nimi i poslucháči Vysokej školy železničnej, ktorí mimoriadne pociťovali neusporiadanosť železničnej terminológie) jednomyseľne konštatovali, že je správna a aktuálna nielen požiadavka normalizácie názvoslovía zriaďovacích staníc, ale železničného názvoslovía vôbec (*Železniční technika* 1954, čís. 6, 8, 9).

Otázka normalizácie železničného názvoslovía zriaďovacích staníc nadobudla oficiálny ráz v r. 1954 po zriadení Sdružení pro třídicí techniku (STT). STT bolo zložkou dopravnej komisie Československej akadémie vied, ktorej názvoslovná komisia dostala za úlohu zjednotiť terajšie rozkolísané názvoslovie o zriaďovacích staniaciach, prípadne vytvoriť nové názvy odborne i jazykove vyhovujúce. Slovníček vybraných pojmov s definíciami, ktorý bol výsledkom pracovnej diskusie, uverejnil inž. dr. Jirsák pod názvom *Železniční názvosloví* v 2. čís. zborníka *Pokrok v třídicí technice*. Stav železničného názvoslovía vôbec a špeciálne názvoslovía o zriaďovacích staniaciach a potreba jeho normalizácie bola v článku motivovaná doslovne takto: „Za dobu více než staletého trvání železnic na území našeho státu vytvořilo se české názvosloví o železničních zařizzeních v provozu, které však není dosud ustálené. Odborné výrazy jednotlivých oborů železniční služby a tedy též o třídicích nádražích vznikali překladem z cizích jazyků, ponejvíce z němčiny, a vytvářením původních slov odvozovaných z provozní činnosti. Dosud nebyl věnován dostatek péče soustavnému výběru železničních odborných výrazů a posouzení, vyhovují-li z hlediska odborného a jazykového. Názvosloví o třídicích nádražích je proto posud neustálené, má mnoho výrazů pro jednu a tutěž věc a mnohé dosud užívané výrazy odporují duchu jazyka. Pisatelé odborných článků, publikací, pracovníci v úřadech, služebnách i na školách jsou často na rozpacích, jakého výrazu užít, což je v protikladu s přesností, kterou se má vyznačovat technická práce.“

Ďalšou inštitúciou, pre ktorú je presná a jednotná terminológia predpokladom kvalitnej práce a ktorá sa po dlhšom čase začala ako prvá podrobne zaoberať názvoslovnými otázkami, je Nakladateľstvo dopravy a spojov (prv Dopravné nakladateľstvo). Pracovníci tohto nakladateľstva si hneď od začiatku uvedomili, že ak sa má vyrovnať rozdiel, ktorý vznikol medzi rýchlejšie sa rozvíjajúcou skutočnosťou a jej odrazom v odbornom jazyku, nie je ďalej možné, aby sa riešenie terminologických otázok ponechávalo náhode, aby sa postupovalo len od prípadu k prípadu, ale že je potrebné zaoberať sa dopravným názvoslovím systematicky a organizovane; treba ho nielen zachytiť, roztriediť, ale i normalizovať. Mimoriadnu iniciatívu v záujme normalizácie dopravného názvoslovia prejavili redaktori Josef Panáček a dr. Emil Mleziva. Redaktor J. Panáček vo svojom voľnom čase zorganizoval vnútornú kontrolu dopravných termínov (skontroloval kartotéku asi o 40 000 heslách). Nakladateľstvo dopravy a spojov od neho kartotéku prevzalo a bežne ju udržiava. Pri menej obvyklých a podozrivých termínoch skúmal ich správnosť po stránke jazykovej i vecnej. J. Panáček podrobil neuspokojivý stav železničného názvoslovia dôraznej kritike a v článku *Dopravní názvosloví* (Železničár 1956, č. 7) zhodnotil význam normalizácie železničného názvoslovia najmä z hľadiska disciplíny v doprave. Zaiste je správny napr. tento jeho výrok: „Disciplína v doprave je podmínkou rádného výkonu, také i toho, ktorý se děje písemným tištěným projevem. Míni-li někdo kážeň vážně, musí s ní začít sám u sebe a řídit se i při písemném projevu zásadou odpovědnosti, že se má a musí k označení něčeho používat jen stanovených termínů... Lidé na stanicích a na tratích, kteří vlastně bezpečnou dopravu dělají, mají konečně právo chtít, aby se jim psalo konečně v řeči čisté, přesné a ukázněné, ne jednou tak a po druhé onak. Bezpečnosti v dopravě, zvýšení produktivity práce, zavádění nových strojů a složitých zařízení lze také dosáhnout jistě a rychleji, dají-li se pracovníkům do rukou jasné návody, již po prvním přečtení srozumitelné předpisy a dobře psané knihy a články, jež se mohou číst s užitkem a v nich přesně udat, co se má nebo nemá dělat a správně jednoznačným názvem pojmenovat věci, o nichž se píše.“

Dr. E. Mleziva v úvahe *Otázky dopravní terminologie* (Dopravní technika 1955, č. 11) poukázal na neuspokojivú situáciu v dopravnej terminológii a naznačil riešenie vydaním terminologických slovníkov zo všetkých druhov dopráv.

K normalizácii dopravného názvoslovia prispelo i Štátne nakladateľstvo technickej literatúry otvorením pravidelnej terminologickej rubriky v časopise *Doprava*. V úvode prvého článku uverejneného v 10. čísle (1953) čítame, že redakcia sa rozhodla „vënovat místo tÛmto otázkám, jelikož se ukazuje stále zřetelnější potřeba sjednotit v celé dopravní literatuře i v ústřední a služební mluvě názvy pro jednotlivé pojmy. Současně chce

dát podnět k tomu, aby se jednotlivé termíny ustálily a bylo možno přistoupit k jejich normalisaci“.

Terminologická rubrika v časopise *Doprava*, kterého redakci převzalo od roku 1954 *Dopravné nakladatelství*, stala se diskusnou tribúnou pracovníků dopravy. Najagilnějším přispěvatelem byl dr. Zdeněk Münz, který vo viacerých článkoch (*Doprava* 1954, čís. 2, 6, 8, 11, 12; *Doprava*, oddiel A, r. 1955, čís. 2–5, 8) podrobil kritike názvy viacerých pojmov z automobilovej i železničnej dopravy a navrhol nové názvy a ich definície. Spolu s inž. J. Holšánom prispel okrem toho 1800 heslami do spomenutého rusko-českého železničného slovníka.

Diskusie o spresnenie niektorých dopravných názvov v dopravných časopisoch sa okrem toho zúčastnili Jaroslav Kuchař (*Doprava* 1954, čís. 1, 4), Miloš Grundmann (*Doprava* 1954, čís. 3; *Doprava*, oddiel A, 1955, čís. 1), inž. J. Holšán (*Doprava* 1954, čís. 10), Jiří Pávek (*Doprava* 1953, čís. 12; *Doprava*, oddiel A, 1955, čís. 7–8). Kritickou úvahou o zavedení jazykovej disciplíny do úradného jazyka, ktorá je jazykom sui generis, prispel Jiří Karas v článku *Zavedeme jazykovou kázeň do úřední terminologie* (*Doprava* 1954, čís. 7, 8). Podľa Karasa „terminologie úřední musí být výsledkem jazykové kázně, důsledné sebekritiky a spolehlivé znalosti jazyka i zákonitostí jeho vývoje“.

Platné tarifné názvoslovie v oblasti železničnej komerčnej terminológie kritizoval dr. Ludvík Jakubka v článku *Tarifní názvosloví přepravovaných předmětů* (*Železniční doprava* 1955, č. 1). Kritika tarifného názvoslovia, námety na odstránenie niektorých názvov a ich unifikácia vo všetkých používaných prepravných pomôckach majú podľa dr. Jakubku veľký ekonomický dosah, pretože nepresnosti a nejasnosti v nomenklatúre prepravovaných predmetov vedú k značným prevádzkovým stratám na náhradách prepravných škôd a môže dochádzať i k vážnym ujám na prepravných tržbách. U prepravcov vedú tieto nepresnosti k zbytočným stratám na dovoznom. V každom prípade sa pre nejasnosti v pojmoch sťažuje hladký styk medzi železnicou a prepravcami.

Zavádzanie nových prepravných metód osvedčených v cudzine do česko-slovenského dopravného systému bolo spojené s potrebou určiť vhodné názvy pre nové pojmy. Išlo najmä o kontejnerizáciu a paletizáciu. Hlavnú zásluhu na ustáľovaní kontejnerovej a paletovej terminológie má dr. Oskar Vypel, ktorý vo svojej výskumnej práci a v diele *Kontejnerová a paletová přeprava* (*Dopravné nakladatelství* 1959, str. 274) i v článku *Odborné názvy kontejner a paleta* (*Doprava* 1956, č. 4; *Železniční doprava* 1956, č. 8–9) položil základy pre normalizáciu kontejnerového a paletového názvoslovia. Názvy, ktoré navrhol, boli zväčša prevzaté do normy ČSN 269 155 (*Dřevěná paleta prostá*) a do pripravovanej normy ČSN 2691 (*Přepravní palety. Názvosloví*).

S problémom odstránenia nedostatkov v železničnej terminológii, ktoré

sťažujú správne myslenie a vyjadrovanie a sú často príčinou chýb, stretli sa pracovníci Vysokej školy dopravnej (pôvodne Vysoká škola železničná). Pri budovaní školy pracovalo sa na prekladoch učebných osnov sovietskych železničných a dopravných inštitútov. Pri tejto práci narazilo sa na také množstvo ťažko riešiteľných prekladateľských otázok súvisiacich s terminologickými problémami, že bolo potrebné hľadať pomoc na rôznych miestach. Pri katedre prevádzky železníc bol vytvorený kolektív pre terminologické otázky z odboru organizácie vlakovej dopravy a nákladovej práce železníc, ktorý rozvíjal prácu v súvislosti s terminologickou revíziou prekladu učebnice A. P. Petrova *Organizácia vlakovej dopravy na železničiach*. Po skúsenostiach získaných v práci s odborným názvoslovím zriadila sa v januári 1955 terminologická komisia, v ktorej mala každá katedra školy jedného člena. Vysoká škola železničná článkom inž. B. Dějeva *K otázkám dopravní terminologie* (Dopravní technika 1956, č. 5) privítala snahu vtedajšieho Dopravného nakladateľstva o normalizáciu železničného názvoslovia a ponúkla mu pomoc svojej terminologickej komisie. „Z normalizace názvoslovi“ – konštatovalo sa súhlasne s inž. Dějevom – „by vyplynul velký užitek nejen pro pracovníky Vysoké školy železniční a Dopravního nakladatelství, nýbrž pro všechny naše pracovníky v dopravě.“

Učebné texty, ktoré postupne vydáva Vysoká škola dopravná pre svojich poslucháčov, znamenajú rozhodný prínos pre ustaľovanie železničného názvoslovia, pokiaľ sú ich autori nároční pri jazykovej a štylistickej úprave, a najmä pri presnom používaní, určovaní a definovaní názvov železničných pojmov.

Požiadavku normalizácie železničného názvoslovia pomocou terminologického slovníka vyslovila aj vojenská správa na prvej vedeckej železničnej konferencii v Libliciach (10.–11. III. 1954), ktorú usporiadala dopravná komisia technickej sekcie ČSAV.

Zjednotenie českého železničného, najmä prepravnoprávneho a tarifného názvoslovia pomocou výkladového terminologického slovníka naliehavo požadoval Vladimír Hájek vo svojich úvahách *Sjednocení železničního názvoslovi* (Železniční doprava 1958, č. 10) a *Terminologický zmatek* (Železniční doprava 1959, č. 6). Celým radom terminologických nezrovnalostí – čerpal ich z platných prepravných predpisov a tarif – ktoré by sa práve v predpisoch nemali vyskytovať, dokázal, že ide o akútny problém.

Z. Sváček a J. Panáček v článku *Diskutujeme o nových názvech* (Železničář 1959, č. 4) hodnotili nové názvy, ktoré si vynútil technický rozvoj železníc a nové formy práce (napr. *přetěž vlaků, nadžátěž vlaků, těžkotonáž, těžkotonážník, těžkotonážní vlak, signalista, grafikon, rozpis grafikonu vlakové dopravy* atď.).

Podstatný vplyv na ustálenie železničného názvoslovia majú i česko-slovenské normy. Okrem úsekových a podnikových noriem Ministerstva dopravy a spojov sa dosiaľ vydalo najviac (vyše 100) československých štátnych technických noriem (ČSN) pre koľajové vozidlá (skupina 28 a 29). Okrem toho platí vyše 20 noriem týkajúcich sa elektrických železníc (v skupinách 34, 35, 36 a 38). Je však na škodu vecí, že medzi vydanými normami pre železničnú dopravu nefigurujú dosiaľ aj názvoslovné normy. Výnimkou v tomto smere bude odborová norma *Značky a názvosloví železničného zabezpečovacieho zariadení* s viac ako 1500 heslami, ktorú pripravuje Štátny ústav dopravného projektovania v Prahe.

Okrem technických noriem majú dôležitú normalizačnú funkciu železničné služobné predpisy, ktorých záväznosť ich k tomu priamo predurčuje. Treba preto vítať, že sa v *Smerniciach o inštrukciách ČSD* z roku 1957 (0.1) ukladá, aby sa pri spracovaní inštrukcií dbalo na správnosť a jednotnosť odbornej terminológie podľa základných predpisov a podľa zákonov. V inštrukciách sa majú použiť také výrazové prostriedky, aby zamestnanci, pre ktorých sú určené, rozumeli textu bez pochybností a osobitného výkladu. Redakcie inštrukcií majú rukopisy preskúmať z hľadiska jazykovej správnosti, terminologickej jednotnosti a vecnej zrozumiteľnosti.

Z uvedeného náčrtu je teda zrejmé, že české železničné názvoslovie je neustálené a že je nevyhnutná jeho normalizácia spracovaním terminologického slovníka.

Na porade, ktorú zvolalo Nakladateľstvo dopravy a spojov v marci 1959 a na ktorej sa zúčastnili príslušné organizačné zložky Ministerstva dopravy a spojov, sa rozhodlo, že treba vytvoriť komisiu pre tvorbu terminologického slovníka, ktorého podkladom bude päťjazyčný železničný slovník (*Lexique général des termes ferroviaires de l'UIC*), ktorý vydala Medzinárodná železničná únia v Berne v r. 1957). Odporúčalo sa tiež použiť terminologické elaboráty spracované Pobočkou výskumného ústavu dopravného v Bratislave a terminologickým oddelením Slovenskej akadémie vied (návestné, dopravné, komerčné, strojárské a stavebné názvoslovie), ako aj iné pramene, najmä terminologickú kartotéku redaktora Panáčka v knižnom odbore Nakladateľstva dopravy a spojov. So začatím prác sa čakalo ďalšie dva roky, a to preto, že sa vytvárali podmienky, aby sa terminologický slovník mohol vydať v rámci Organizácie pre spoluprácu železníc krajín socialistickej sústavy (OSŽD). Z bernského slovníka železničnej únie sa preberú francúzske, anglické a nemecké názvy a pridávajú sa názvy ruské, poľské, maďarské a české. Spracovanie českých ekvivalentov — ide o prácu kolektívu Výskumného ústavu dopravného v Prahe — je vhodnou príležitosťou pre normalizáciu a kodifikáciu vyše 8000 názvov z oblasti železničnej dopravy, techniky a ekonomiky.

Ďalším organizačným prínosom pre ustálenie českého a súčasne i slo-

venského železničného názvoslovía je zriadenie Československej ústrednej terminologickej komisie pri Prezídii Československej akadémie vied (ČSÚTK), ktorej publikačný orgán *Československý terminologický časopis* je pokračovateľom časopisu *Slovenské odborné názvoslovie*. Náplňou činnosti ČSÚTK je vypracovávanie teoretických zásad pre vedecky fundovanú terminologickú prácu, starostlivosť o realizáciu týchto zásad v činnosti jednotlivých terminologických komisií, sústreďovanie a hodnotenie výsledkov práce týchto komisií, riešenie sporných otázok, riadenie vydávania terminologických slovníkov, noriem a pod. Hlavnou štátnopolitickou úlohou komisie je pritom koordinovať a usmerňovať činnosť pri normalizácii celého odborného — teda i železničného — českého a slovenského názvoslovía tak, aby sa názvoslovie vyvíjalo rovnakým smerom pri zachovaní špecifičnosti oboch jazykov a tiež pri potrebnom zladení s medzinárodným názvoslovím, najmä pokiaľ ide o jazyky štátov socialistického tábora.*

Podľa rozhodnutia ČSÚTK budú sa v terminologických slovníkoch vydávaných v Čechách alebo na Slovensku uvádzať vedľa seba české i slovenské názvy.

...Vydanie sedemjazyčného železničného terminologického slovníka Medzinárodnej železničnej únie s českými ekvivalentmi a vydanie železničných výkladových terminologických slovníkov so slovenskými a českými ekvivalentmi v Slovenskej akadémii vied bude po Nemecko-českom železničnom slovníku z r. 1911, po Viestovom Maďarsko-nemecko-slovenskom železničnom slovníku z r. 1919 a po Rusko-českom železničnom slovníku z r. 1956 ďalším mimoriadne závažným podujatím v prospech československých železníc.

VÝSKUM ODBORNÉHO JAZYKA V MAĎARSKU

Podat' bilanciu výskumov v oblasti maďarskej terminológie je pomerne ľahké, lebo my sme ešte len na začiatku. Že sa musíme starať o odborný jazyk, že musíme napomáhať a usmerňovať jeho vývin, to už ani v Maďarskej ľudovej republike nemôže byť predmetom sporu. Ale organizačné a materiálne podmienky pre túto prácu ešte nie sú v dostatočnej miere zabezpečené. Ja sám som v apríli a máji tohto roku navštívil Československo, aby som študoval terminologický výskum v Bratislave, Prahe a inde. Ziskal som veľmi veľa užitočných alebo aspoň využiteľných skúseností, ale dôležitejším poučením z cesty je poznatok, že v slovnej zásobe vedných a priemyselných odborov a odvetví možno urobiť poriadok len spoločnými silami, jednotne plánovanou a zladenou prácou jazyko-

* Porovnaj J. Bělič, *Za upevňování kontaktu mezi češtinou a slovenštinou na poli terminologie*, ČSTČ I, 1962, 1-6.

vedcov a odborníkov. Československí terminológovia bojujú vlastne s oveľa početnejšími ťažkosťami ako my, lebo musia brať vo svojej práci zároveň ohľad na český i na slovenský jazyk. A predsa môžeme povedať, že dosahujú veľmi pekné výsledky a v mnohom ohľade nám slúžia za vzor. A myslím, že nie som ďaleko od pravdy, ak dodám: naši československí priatelia môžu vďačiť za dobré výsledky predovšetkým tomu, že sa pre terminologický výskum vytvorilo v Československu príjemné, zdravé ovzdušie, v ktorom vedúci pracovníci jednotlivých priemyselných a vedných odvetví, príslušní jazykovedci a zároveň aj úradné a vedecké fóra pokladajú za dôležité cieľavedome sa zaoberať odborným jazykom a že považujú za potrebné jednotne a centralizovane usmerňovať túto prácu.

Po tomto krátkom úvode poukážem na to, čo vlastne robia v oblasti odborného jazyka maďarskí odborníci. Vzhľadom na charakter témy bude môj stručný prehľad pozostávať z dvoch častí. Najprv zreferujem o výslovne terminologickom výskume, potom o skúmaní odborných textov z hľadiska jazykovej a štylistickej správnosti.

I. Systemizácia odborných slov a výrazov

1. V prvom rade treba hovoriť o vydávaní odborných slovníkov. Pretože slovná zásoba odborného jazyka sa veľmi rýchlo rozvíja, vzrastá a rovnako rýchlo aj zastaráva — aspoň niektoré jej prvky — bolo by zbytočné unavovať čitateľov tohto článku vypočítavaním našich starších odborných slovníkov. Tým dôležitejšie je hovoriť o dvoch veľkých slovníkových podujatiach v posledných 4–5 rokoch. Prvým je rad dvojjazyčných slovníkov, z ktorého zatiaľ vyšli 3 veľké zväzky po 1000 stranách. Ich autormi sú János Klár a Ernő Nagy. Sú to *Nemecko-maďarský technický slovník*, Budapešť 1959; *Anglicko-maďarský technický slovník*, Budapešť 1959; *Maďarsko-nemecký technický slovník*, Budapešť 1961. Štvrtý zväzok tejto série, maďarsko-anglická časť, vyjde r. 1963. K rozsahu slovníkov možno pripomenúť, že napr. nemecko-maďarská časť obsahuje podľa predslovu autorov viac ako 130 000 slov a výrazov a v maďarsko-nemeckej časti, ktorá vyšla o dva roky neskôr, sa ešte rozšíril okruh termínov. Medziiným sa rozšírila lexika organickej a anorganickej chémie, priemyslu plastických látok, liečiv, jadrovej techniky, pôdnej mechaniky, textilného priemyslu a oznamovacej techniky.

Druhým veľkým podujatím je rad výkladových odborných slovníkov, ktorých úlohou je podľa predslovu „nahradit' nedostatky v očisťovaní a rozvíjaní odbornej terminológie za viac desaťročí“. Rad bol pôvodne plánovaný na dvanásť zväzkov (1. Kovalovszky: *Magyar Nyelvőr* 84 417), ale už doteraz vyšlo 19 zväzkov, a kým budú tieto riadky uverejnené, zaiste by sme už mohli podať zprávu o nových zošitoch.

Odborné slovníky s priemerným rozsahom 150–200 strán a obsahujúce po 2000 hesiel podávajú okrem presného a podrobného výkladu i nemecké, anglické a ruské ekvivalenty výrazov a majú aj inojazyčné ukazovatele. Doteraz vyšli tieto zväzky: 1. László Palotás, *Stavebné hmoty* (Budapešť 1958), 2. K. Pál Kovács, *Všeobecná elektrotechnika* (Budapešť 1958), 3. Emil Mosonyi, *Hydraulika a technická hydrologia* (Budapešť 1959), 4. László Palotás, *Technická mechanika* (Budapešť 1959), 5. Pál Kovács, *Elektrické stroje* (Budapešť 1959), 6. Emil Mosonyi, *Vodné diela a vodné cesty* (Budapešť 1960), 7.–8. Boldizsár Vásárhelyi, *Doprava 1–2* (Budapešť 1960), 9. Károly Szendy, *Elektrárne* (Budapešť 1960), 10. Károly Széchy–Árpád Kézdi, *Tunely, zakladanie stavieb, zemné práce, pôdna mechanika* (Budapešť 1960), 11.–12. László Gillemot, *Mechanická technológia 1–2* (Budapešť 1960), 13. István Rédey, *Všeobecná geodézia* (Budapešť 1961), 14. László Palotás, *Časti strojov* (Budapešť 1961), 15. Kálmán Lovász, *Tlačiarsky priemysel* (Budapešť 1961), 16. Nándor Bárány, *Jemná mechanika, optika* (Budapešť 1961), 17.–18. Zoltán Csűrös, *Chémia* (Budapešť 1961), 19. Andor Frigyes, *Regulačná technika* (Budapešť 1962).

Z tohto výpočtu dobre vidno, že odborných slovníkov máme pomerne dosť, a pritom som sa nezmienil o menších, menej významných prácach, napr. o *Sedemjazyčnom športovom slovníku* Ferenc Heppa, vydanom r. 1960. Jednotné usmerňovanie slovníkarskej práce je v zásade tiež zabezpečené, pretože o vydaní každého slovníka rozhoduje Slovníková komisia Maďarskej akadémie vied. V praktickej príprave slovníkov však žiaľbohu ešte chýba súlad, jednotné usmerňovanie. Aby sme spomenuli len jeden príklad: hoci v edičnom pláne spomenutého radu odborných výkladových slovníkov sa predpokladá i preskúmanie slovného materiálu z jazykového hľadiska, toto – ako poznamenáva Kovalovszky – „ostalo bohužiaľ len úmyslom a doterajších 11 zväzkov slovníka vyšlo bez spolupráce a kontroly jazykovedcov“. Zo svojej strany môžem dodať, že aj neskoršie zväzky, ba dokonca aj spomenuté veľké dvojязыčné slovníky boli z tohto hľadiska rovnako zanedbané.

2. Okrem odborných slovníkov zaslúžia si pozornosť aj terminologické normy, lebo ich lexika sa tiež používa alebo môže používať v širokej verejnosti. Nomenklatúry a terminológie vydáva Maďarský normalizačný úrad. Na ich zostavovaní sa zúčastňujú odborníci z príslušných odborov. Podrobný súpis noriem možno nájsť v zoznamoch noriem, ktoré vychádzajú každý rok. Tých niekoľko kritických slov, ktorými sme sa dotkli odborných slovníkov, vzťahuje sa aj na normy. A nie je potešiteľné ani to, že medzi termínmi v odborných slovníkoch a terminologických normách nie je potrebný súlad, a tak pisateľ alebo prekladateľ odborných textov pri hľadaní v týchto prameňoch namiesto uspokojivej odpovede naráža často na nové problémy.

3. Musíme sa zmieniť o teoretickom výskume spojenom s tvorením termínov — s kritikou už jestvujúcich chybných termínov, ktoré sa ukázali neprijateľnými. Menšie príspevky takéhoto obsahu vyšli a vychádzajú zväčša v odborných časopisoch. O takých, ktoré vyšli pred rokom 1954, resp. 1959, podáva poučný prehľad Imre Wacha (*Magyar Nyelvőr* 84, 104—8, resp. Grétsy—Wacha, *Pestovanie odborného jazyka*, Budapešť 1961, 31—35). Samostatné, pomerne väčšie práce však môžeme spomenúť iba dve. Jednou je práca dvoch technických odborníkov Róberta Kertesa a Vilmosa Zieglera *Úlohy a metódy normovania*, vydaná r. 1954, ktorí sa v osobitnej kapitole zaoberajú otázkami tvorenia termínov. Druhou knihou, ktorá si zaslúži zmienku, je práca Jánosa Klára a Miklósa Kovalovszského *Hlavné otázky vytvárania a rozvíjania vedeckej odbornej terminológie* (Budapešť 1955). Táto knižička, ktorá pomáha tvorcom odborných termínov a výrazov aj praktickými radami, je dodnes najlepším naším súhrnom otázok týkajúcich sa vedeckej odbornej terminológie. Žiaľ, jej exemplifikačný materiál je dosť chudobný, a tak nemôže uspokojiť nároky vo všetkých smeroch. Dúfajme, že rozkvet, ktorý v poslednom čase badať na poli vydávania odborných slovníkov, bude povzbudivo a tvorivo pôsobiť aj na terminologický výskum.

II. Výskum odborných textov z hľadiska jazykovej a štylistickej správnosti

Tým, že sa pokúsime urobiť nejaký poriadok v používaní termínov, nie je ešte v poriadku všetko. Je všeobecnou skúsenosťou, že výnosy, podnikové nariadenia, články uverejňované v odborných časopisoch atď. môžu byť nejasné, ťažko alebo vôbec nič pochopiteľné nielen preto, že terminológia príslušného odboru nie je ešte v žiadúcej miere vypracovaná, ale aj preto, že ich štylizácia je nedbalá, že autor nebol schopný vyjadriť svoje myšlienky adekvátnou jazykovou formou.

Jazykové a štylizáčne schopnosti technikov a vôbec odborníkov možno mimo vyučovania na škole, resp. po ňom rozvíjať v podstate dvojakým spôsobom: jednak článkami a príručkami, jednak prednáškami, cyklami prednášok. Snažíme sa používať oba spôsoby. Na náš podnet redaktori viacerých odborných časopisov (napr. Cukrovarníctva, Hutníckych listov, Rádiotechniky, Socialistickej pošty) pravidelne uverejňujú vo svojich časopisoch i články o jazyku; ústne a písomné ohlasy na tieto články ľahko presvedčia každého pochybovača o správnosti tohto činu. Prednášky a besedy usporadúvame tam, kde sú najviac potrebné, teda v redakciách, medzi prekladateľmi, v továrňach atď. A pretože písaním článkov a prednášaním sú zatažení väčšinou jazykovedci, teda ľudia, ktorí nemajú poľnohospodárske, právnické ap. vzdelanie, pokladáme za užitočné zostaviť terminologickú kartotéku, obsahujúcu 10 000—12 000 listkov.

aby autori článkov a prednášatelia mohli pre svoju tému získať z tejto zbierky vhodný exemplifikačný materiál z odborného jazyka. Bude to teda materiál z odborných časopisov a novin obsahujúci jazykové a štylistické chyby. Malá kartotéka, ktorej každý listok obsahuje vetu alebo časť textu pozoruhodnú z nejakého hľadiska, urobí tým, ktorí sa zaoberajú odborným jazykom, dobrú službu.

*

Po uvedenom prehľade v závere poukazujeme na najdôležitejšie úlohy, ktoré sú pred nami:

1. Treba dosiahnuť, aby aj teraz prebiehajúce práce na odborných slovníkoch a zostavovaní noriem boli jednotne usmerňované alebo aby boli aspoň v potrebnom súlade.

2. Treba vytvoriť vhodné podmienky pre rozšírenie terminologického výskumu, pre vytvorenie terminologických komisií a pre jazykové vzdelávanie odborníkov.

3. Treba sa vo väčšej miere ako doteraz starať o odborný jazyk vedných a priemyselných odborov a odvetví z hľadiska jazykovej a štylistickej správnosti. Treba uľahčovať prácu píšúcich odborníkov populárnymi článkami a príručkami o problémoch odborného jazyka.

Z rukopisu László Grétsyho preložila Klára Buzássyová.

SLOVENSKÉ POLYGRAFICKÉ NÁZVOSLOVIE

Kolektív pracovníkov polygrafického priemyslu pracuje už od roku 1954 na polygrafickom názvosloví, ktoré vydáva Úrad pre normalizáciu ako odporúčané terminologické normy. Pomerne široko rozvrhnutá práca – 32 častí – chýli sa pomaly ku koncu, pretože je už v tlači aj posledná norma, ktorá obsahuje chemigrafické názvoslovie.

Po vzniku Vývojového pracoviska polygrafie pri Polygrafických závodoch v Bratislave začína sa sústavná starostlivosť aj o slovenské polygrafické názvoslovie. Útvar vedecko-technických a ekonomických informácií tohto pracoviska uverejňuje vo svojom bulletine *Zo sveta vedy a techniky v polygrafii* slovenské znenie normalizovanej polygrafickej terminológie. Doteraz vyšlo v slovenčine 7 noriem a pracovníci uvedeného útvaru sa snažia urýchliť prácu na ostatných normách tak, aby slovenskí pracovníci polygrafického priemyslu mali už na začiatku r. 1963 k dispozícii vhodnú názvoslovnú pomôcku. Jazykovým poradcom pri poslovenčovaní polygrafickej normy je pracovník Ústavu slovenského jazyka SAV dr. Ján Hořecký, kandidát filologických vied.

V dvojčísle 1–2, roč. 1962 spomínaného bulletinu vyšlo názvoslovie reprodukčnej fotografie a v 3. čísle toho istého ročníka termíny zo stereotypie, z galvanotechniky v polygrafii a z litografie.

V uvedených názvoslovných normách sa venuje primeraná pozornosť aj jazykovej stránke, preto im z tohto hľadiska sotva možno niečo vyčítať. Pre jednotlivé termíny sú zvolené jednak domáce slová, jednak cudzie slová. Ani v týchto normách – podobne ako v mnohých iných – nedalo sa vyhnúť tzv. hybridným zloženinám, a tak sa v nich vyskytujú termíny *gumotyp*, *gumotypia*, *gumotypér*, *stereomatrica* ap. Takéto slová, ako je známe, svojou slovotvornou štruktúrou nezapadajú do systému tvorenia slov v slovenčine, ale treba sa s nimi zmieriť, ak nechceme pre dané pojmy vytvoríť nepružné viacslovné termíny.

Ďalšiu skupinu termínov tvoria slová so zreteľnou slangovou príchuťou. Ide o také termíny ako *dekupírka*, *zberačka*, *fazetovačka*, *hobľovačka*, *preťahovačka*, *odlievačka*. Tieto termíny sa mohli normalizovať ako synonymá viacslovných pomenovaní typu *odlievací stroj*, *hobľovací stroj*, pretože vo všetkých prípadoch ide o stroje, resp. zariadenia. Slová typu *odlievačka*, *hobľovačka*, *zberačka* atď. súvisia, ako vieme, predovšetkým s činiteľskými podstatnými menami *odlievač*, *hobľovač*, *zberač* – sú ich prechýlenými podobami. Už aj pre túto asociáciu by navrhovaný postup nebol celkom neodôvodnený. Ostatne náznak takéhoto riešenia ukazuje termín *fotografická kopírovačka*, ktorý však vzhľadom na člen *kopírovačka* splnil našu požiadavku len spoločne.

V uvedených normách sa už v českom origináli svojráznym spôsobom využívajú rozdeľovacie znamienka, najmä zátvorky. Ak porovnáme termíny *citlivosť (fotografickej vrstvy)*, *časový činiteľ (faktor) filtra*, *bodky tlačovej platne (alebo formy)*, *hladký lak („hamlak“)*, zistíme rozmanité funkcie zátvorky. Zdá sa však, že také typy termínov ako *citlivosť (fotografickej vrstvy)* by boli vzhľadom na definíciu správnejšie bez zátvorky, teda v podobe *citlivosť fotografickej vrstvy*. V typoch *časový činiteľ (faktor) filtra* ide vari len o nie celkom zdôvodnenú úsporu miesta. V novších terminologických príručkách sa totiž synonymné termíny vypisujú kompletne, teda *časový činiteľ filtra* = *časový faktor filtra*. Pri termíne *bodky tlačovej platne (alebo formy)* ide zasa viditeľne o dve veci – o platňu a o formu – preto sa tu mali uviesť dve samostatné heslá. A nakoniec 4. funkcia – v zátvorkách sa uvádzajú nesprávne termíny. (Porov. *hladký lak („hamlak“)*, *ihlové bodkovanie („drásanie“)* ap.) Iné nesprávne termíny sa však uvádzajú ako samostatné heslá, napr. termín *„galvano“*, ktorým sa nesprávne označuje raz galvanizovňa, raz zasa galvanotyp. Doriešenie týchto drobností by inak starostlivo pripravovaným slovenským polygrafickým termínom prospelo.

Na splnenie predsavzatia Vývojového pracoviska polygrafie pri Polygrafických závodoch v Bratislave kompletne vydať normalizované polygrafické termíny v slovenčine čakáme ako na dôležitú a potrebnú prácu.

Ivan Masár

Z NOVÝCH KNÍH VYDAVATELSTVA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Kolektív

Z DEJÍN VIED A TECHNIKY NA SLOVENSKU I

Prvý zväzok zborníka Z dejín vied a techniky na Slovensku I je udalosťou nielen pre našu históriu, ale aj pre iné vedné odbory a pre náš kultúrny život. Autormi príspevkov sú nielen historici, ale i prírodovedci, technici, lekári, farmaceuti, ktorí píšú o dejinách patričných odborov. Akademik D. Andrusov uverejňuje štúdiu o vplyve geológie na vývin materialistického svetonázoru, M. Burica o prenikaní heliocentrického názoru na Slovensko, I. Hrabovec o diele významného slovenského botanika G. Reussa, F. Makai sa zaoberá všeobecným vývojom a pokrokom medicíny, najmä chirurgie v 19. storočí a M. Bokesová-Uhrová štúdiom medicíny Slovákov na nemeckých univerzitách v 16.–18. storočí, J. Hladký a R. Fundárek uverejňujú príspevok o vývoji technológie piluliek v českých krajinách a na Slovensku. Veľká pozornosť sa venuje dejinám techniky na Slovensku. Inž. J. Voda v rozsiahlej štúdii osvetľuje históriu parných strojov na Slovensku, tzv. „ohnňových mašín“, ktoré sa v našom baníctve začali zavádzať r. 1722, a to na čerpanie spodnej vody. A. Paulíny a zaoberá technológiou a technickou úrovňou nášho železiarstva na koni feudalizmu, A. Špiesz píše o strojovom zariadení našich manufaktúr, o prvých parolodiach na Dunaji a o technickom pokroku na Slovensku v období manufaktúr.

V zborníku sa uverejňujú archívne materiály o Technickom múzeu v Košiciach a Farmaceutickom múzeu. V závere sa uvádza bibliografika dejinám prírodných, exaktných, lekárskeho vied a techniky na Slovensku za roky 1945–1960 a informácia o stave zbierok fotokópií a mikrofilmov z dejín vied a techniky v historickom ústave SAV.

VSAV 1962, str. 352, obr. 60, viaz. Kčs 43,-.

Pavel Hapák

DEJINY ŽELEZIARSKÉHO PRIEMYSLU NA SLOVENSKU

Publikácia je prvým pokusom pre spracúvanie vývoja železiarstva na Slovensku na prechode z feudalizmu do kapitalizmu. Práca má 8 kapít. Po prehľadnej stati o vývoji železiarstva od konca 18. storočia do roku 1848 objasňuje sa táto problematika v rokoch 1848–1867. V obsiahlej kapitole sa rozoberajú otázky technickej úrovne, kapitálové pomery, odbytové pomery, vývin železnorudných baní; dôležitá je kapitola o postavení proletariátu v našom železiarskom a banskom priemysle. Uvede